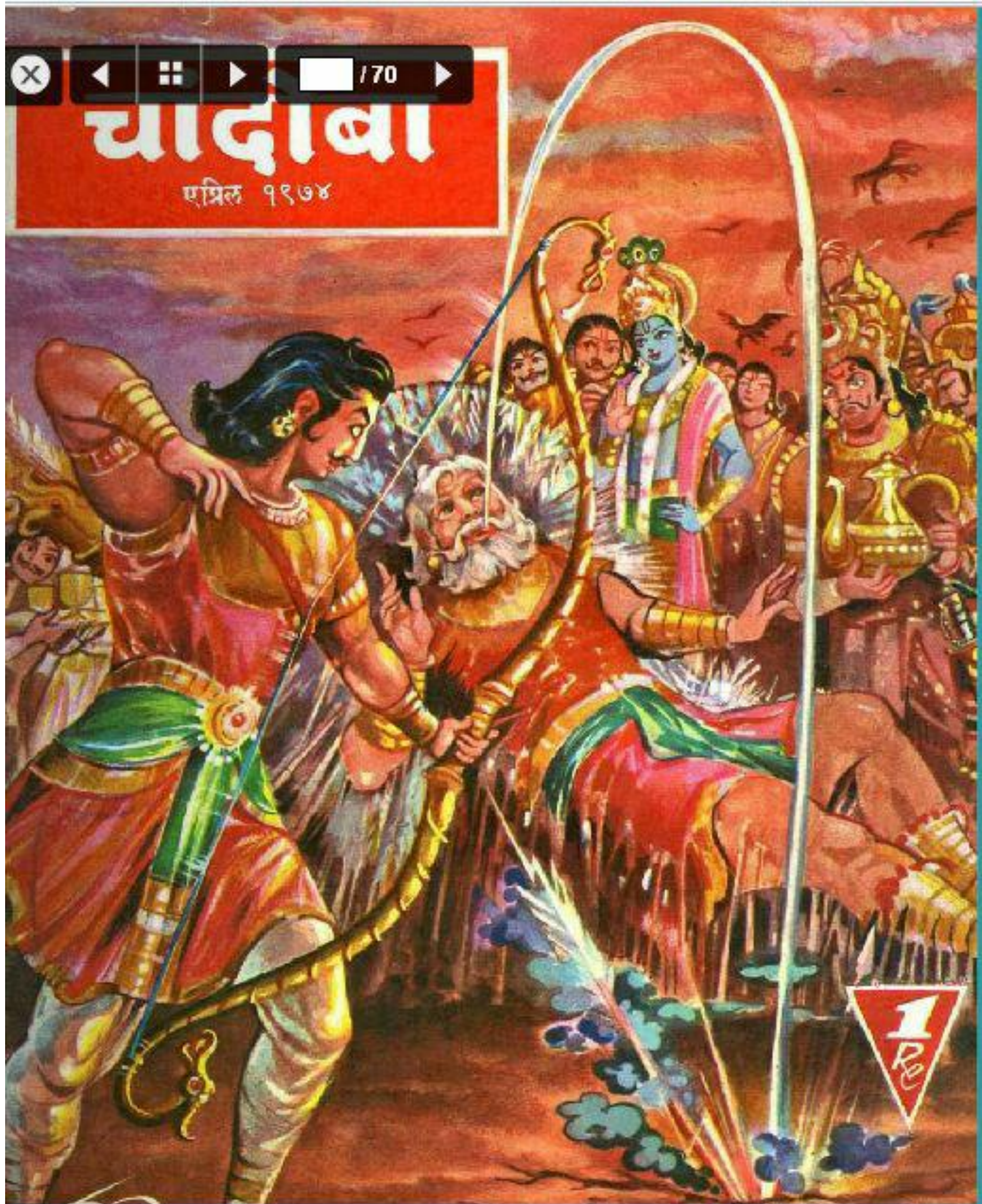

चांदोबा
एप्रिल १९७४
1 Re

अमरवाणी

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जन परिश्रमम्,
न हि वंन्ध्या विजानाति गुर्वीम् प्रसववेदनाम् ॥ १ ॥

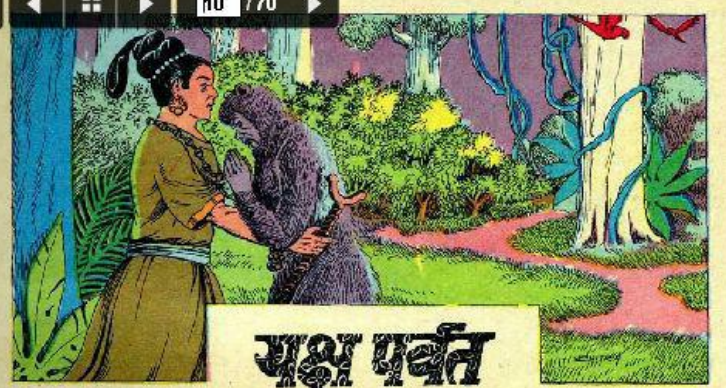
[विद्वानाला (कोण कोणते आणि कशाप्रकारचे) कष्ट सहन करायला लागतात हे विद्वानालाच कळते. प्रसववेदना कशी असते हे वन्ध्या स्त्रीला कळणे कसं काय शक्य होईल ?]

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् प्रच्छन्नगुप्तम् धनम्,
विद्या भोगकरी यशस्सुखकरी, विद्या गुरूणाम् गुरुः,
विद्या बंधजनो विदेशगमने, विद्या परा देवता,
विद्या राजसु पूज्यते न हि धनम् विद्याविहीनः पशुः ॥ २ ॥

[विद्या पुरुषाचे भूषण (सौंदर्य वाढवणारी) आहे, ते एक गुप्त धनच आहे, ती भोग, यश व सुख देणारी आहे, ती गुरूंची गुरु आहे, ती परदेशात बंधुसम आहे, ती एक महादेवता आहे, राजा तिचा आदर करतो, धनाचा नव्हे, यास्तव विद्याविहीन मनुष्य पशुतुल्य होय !]

वित्तम्, बन्धु, वयः, कर्म, विद्या भवति पंचमम्,
एतानि मान्य स्थानानि तुरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ ३ ॥

[धन, बंधु, वय, कर्म आणि विद्या या पाच गोष्टी क्रमाने एकापेक्षा दुसरी अधिक आदर करण्यायोग्य आहे.]

यक्ष पर्वत

[२१]

[डोंगरी किल्ल्याजवळ वीरपूरच्या घोडेस्वारांसमोर माघार घेऊन स्वर्णाचारी काही उंटस्वारांसह जंगलात पळून गेला. तेथे त्याची भेट खड्गवर्मा, जीवदत्त आणि समरबाहूशी झाली. गुरु भल्लूकाने आपल्या एका शिष्याकरवी त्याची गुरुभक्ती दर्शविण्यासाठी त्याला एका उंच झाडावरून उडी टाकायला आज्ञा केली व तो तयार झाला. पुढे–]

गुरु भल्लूकाच्या शिष्याने झाडावरून उडी मारली. परंतु तेवढ्यात जीवदत्तने पुढे धावत जाऊन खाली पडण्यापूर्वी त्याला आठदहा फुटावर आपल्या कुबडीच्या सहाय्याने आधार देऊन वरच्यावर धरले आणि त्याला अलगद जमिनीवर उतरविले.

भल्लूक तरुणाला मुळीच लागले नाही. परंतु जमिनीवर आदळून जीव न गेल्या-मुळे त्याला आपल्या गुरुभक्तीची परीक्षा देण्यास संधी मिळाली नाही याचे फार दुःख झाले. तो म्हणाला–"वीरवर्य! जमिनीवर आदळण्यापूर्वी धरून आपण मला वांचविले खरे, परंतु स्वर्गप्राप्तीची सहजी चालून आलेली संधी मी घालवून बसलो, त्याचे वाईट वाटते."

तो म्हणाला ते ऐकून जीवदत्त स्मित करीत म्हणाला–"अरे! तू जमिनीवर आदळून स्वर्गात गेला असतास की नरकात

नकळे? परंतु तू गुरूची आज्ञा म्हणजे देवाची इच्छा आहे, हे मानतोस एवढे मात्र नक्कीच सिद्ध झाले. मी तुला वांचविले ते तुझ्या हातून तुझ्या गुरूची आणि समरबाहूची जास्त सेवा घडू शकेल यासाठी.

तेवढ्यात तेथे गुरु भल्लूक, समरबाहू आणि खड्गवर्मा येऊन पोचले. गुरु भल्लूक मोठ्या अभिमानाने आणि आनंदाने खड्गवर्मा आणि जीवदत्त दोघांना म्हणाला— वीरवर्य! आपण सर्वांनी माझ्या शिष्यांची गुरुभक्ती स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिली आहे. आतां आपण तिचा ज्या तऱ्हेने उपयोग करून घ्यावयाचा असेल त्या तऱ्हेने करून घ्यावा. समरबाहू या जंगली प्रदेशाचा राजा आणि स्वर्णाचारी मंत्री होतील तर माझ्या भुयारी किल्ल्यात वृकेश्वरी देवीची पूजा निर्विघ्नपणे होऊ शकेल. याहून जास्त आणखी काय पाहिजे?"

"भल्लूक! त्या देवीच्या पूजेमुळे निरपराध प्राण्यांच्या व माणसांच्या जिवाला धोका येणार नाही, अशी व्यवस्था ठेवण्याची जबाबदारी समरबाहूची आहे." जीवदत्तने दोघांना ही गोष्ट कळेल अशा शब्दात सांगितली आणि गुरु भल्लूकाच्या शिष्यांकडे पाहून म्हणाला—"या झाडावरून उडी मारणाऱ्या बरोबर तुमच्यापैकी आणखी एकाने एका कामाची जबाबदारी घ्यायला पुढे यावे. मी तुम्हां दोघांवर जी जबाबदारी टाकीन ती पुरी करून परत आले पाहिजे."

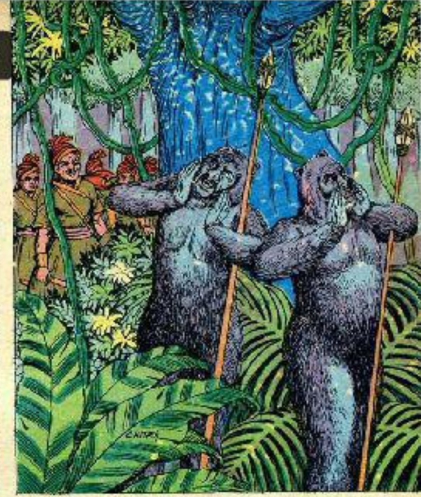
गुरु भल्लूकाने आपल्या शिष्यांपैकी एकाला बोलावून उडी मारणाऱ्या शिष्या शेजारी उभे राहण्यास सांगितले. जीवदत्तने एकदां दोघांकडे पाहिले व म्हणाला—"तुम्ही ते काम करीत असतां तुमचा जीव गेला तरी आम्ही कोठे आहो ही गोष्ट कोणाला कळतां कामा नये. एक चकार शब्ददेखील तुमच्या तोंडातून बाहेर पडता कामा नये. समोरच्या जंगलात वीरपूरचे घोडेस्वार कोठे तरी असणार. तुम्ही त्यांना कळू दिल्याशिवाय की तुम्ही एक नाटक करतो आहां, असावधपणामुळे त्यांच्या हातांत कैद झाल्याचे सोंग करा. तुम्ही दोघे त्या घोडेस्वारांना भेटा व त्यांच्याशी त्यांचा पूर्णविश्वास तुमच्यावर बसेल अशा तऱ्हेने वागा व बोला. त्यांच्या कानावर सहजी ही गोष्ट घाला की डोंगरी किल्ल्यातून पळून गेलेले लोक तुमच्या भुयारातल्या किल्ल्यात लपून बसले आहेत. समजले?"

"यात न समजण्यासारखे काय आहे? हे काम आमच्या गुरुवर्यांचेच नसून आमच्या राजाचे सुद्धा आहे. आम्ही घोडेस्वारांना भेटून त्यांना तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे सांगून आपले काम पुरे पार पाडू. तुम्ही अगदी निश्चिंत रहा!" गुरु भल्लूकाचे शिष्य म्हणाले.

"तरमग निघा, उशीर करू नका." जीवदत्त त्यांना म्हणाला.

दोघां अस्वल जातीच्या शिष्यांनी आपल्या गुरूला साष्टांग नमस्कार केला. गुरु भल्लूकाने त्यांच्या डोक्यावर हात ठेवून जरा निश्चयी स्वरात म्हटले—"ते घोडेस्वार शत्रू आहेत. तुम्हांला हेर समजून त्यांनी किती त्रास दिला तरी आपले गुपित बाहेर पडू देऊ नका. कदाचित ते तुमचा छळ करतील जीव घेतील तरी तोंडावाटे चकार शब्द निघता कामा नये. लक्षात ठेवा."

गुरु भल्लूकाच्या दोघां शिष्यांनी मान वांकवून म्हटले—"गुरुवर्य! आपली आज्ञा

म्हणजे वृकेश्वरीची आज्ञा आहे, हे आम्हांला कळते!" असे सांगून दोघे निघाले.

दोघे बराच वेळ जंगलात, घोडेस्वार कोठे दिसतात का पहात, हिंडले. दुपार उलटल्यावर एका झाडाखाली त्यांना घोडेस्वार विश्रांती घेत असलेले दिसले. त्यांच्या हालचालीवरून ते कोणाच्या तरी शोधार्थ हिंडून आता दमून गेलेले दिसत होते.

घोडेस्वारांना झाडांच्या आड पाहून अस्वल जातीच्या दोघां शिष्यांनी पुढे काय करायचे याविषयी आपसात थोडा विचार केला आणि मोठ्याने एकदम ओरडू लागले—"गुरु भल्लूक! आपण कोठे आहां? आम्ही दोघे येथे आहो."

ते ऐकून झाडाखाली विश्रांती घेत बसलेले घोडेस्वार दचकून तो आवाज ऐकू आला तिकडे पाहू लागले. त्यांच्या नायकाने तलवार उपसली आणि आपल्या अनुयायांना म्हणाला–"आम्ही पूर्वी अस्वल जातीच्या लोकांविषयी ऐकले होते, तेच हे लोक असावेत. आपल्याला हा नवा धोका आहे. चला, पाहूया, ते किती जण आहेत? परंतु सावध रहा. सावधपणेच पुढे पाऊल टाकले पाहिजे."

घोडेस्वारांना येत असलेले पाहून अस्वल जातीचे दोघे शिष्य आपल्या हातातल्या तलवारी खाली जमिनीवर ठेवून हात जोडून म्हणाले–"स्वार हो! आमचा जीव घेऊ नका. आम्ही तुमच्याजवळ शरण मागत आहो. आमच्या गुरूला कोणी तरी शत्रूने धरले असावे. आतां आम्ही जिवंत राहून तरी कोणासाठी जगणार?"

घोडेस्वारांचा सरदार चकित होऊन म्हणाला–"तुमच्या गुरूला शत्रूने धरले आहे का? कोण आहे तो शत्रू?"

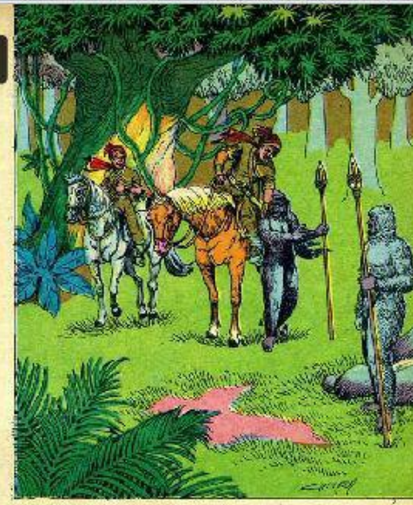
भल्लूकाच्या शिष्यांपैकी एक जण म्हणाला–"मालक! आज उजाडताच उंटावर बसून अचानक काही लोक आले आणि आमच्या भुयारातल्या किल्ल्यात शिरले. त्यावेळी आम्ही वृकेश्वरी देवीच्या पूजेत गर्क होतो. म्हणून आम्ही त्यांच्याशी दोन हात करायला जाऊ शकलो नाही. त्या दुष्टांनी आमच्यापैकी काही जणांना ठार केले. त्यांच्या हातांतून स्वतःला वांचवून आमचे गुरू आणि आम्ही भुयारातल्या किल्ल्यातून बाहेर आलो आणि जंगलात दबा धरून बसलो आहो. परंतु आमचे गुरु कोठें दिसत नाहीत. आम्ही त्यांच्या शोधार्थ हिंडतो आहों."

भल्लूक जातीच्या लोकांच्या तोंडी ते सर्व ऐकल्यावर वीरपूरच्या नायकाला वाटले की डोंगरी किल्ल्यातून उंटावर पळून आलेले आपलेच शत्रू असावेत. त्याने आपल्या अनुयायांना डोंगरी किल्ल्याच्या दिशेने जाऊन सेनापतीला ती बातमी देण्यासाठी जायला सांगितले. म्हणाला–"तुम्ही सेनापतींना जाऊन सांगा की, आपला शत्रू इकडील प्रदेशात एका भुयारी किल्ल्यात शिरून लपून बसला आहे. ते सैन्य घेऊन आले तर त्या भुयारी किल्ल्यात शिरून शत्रूला कैद करतां येईल."

दोघे घोडेस्वार डोंगरी किल्ल्याच्या दिशेने निघाले. त्यानंतर घोडेस्वारांचा नायक भल्लूकाच्या शिष्यांना म्हणाला–"तुम्ही आमच्या शत्रूची लपून बसण्याची जागा दाखवून आम्हांला जी मदत केली आहे त्यांबद्दल आमचे सेनापती आल्यावर तुम्हांला इनाम मिळेल."

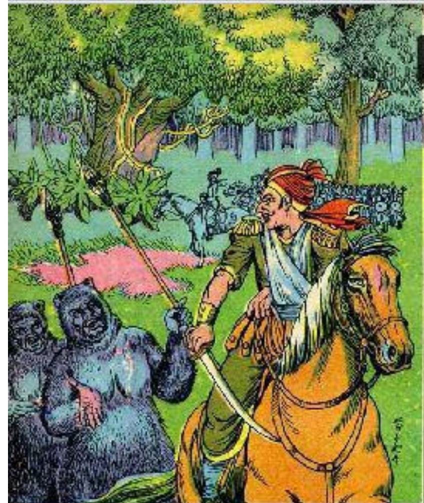
इनामाचे नाव ऐकतांच दोघे शिष्य त्यांना इनामाचा मोह नसल्याचे दर्शवीत म्हणाले–"आम्ही वृकेश्वरीदेवीचे उपासक आहो. आम्हांला इनामाची गरज नाही. आमचे गुरुवर्य जिवंत सांपडले की पुरे. तरमग आम्हांला निरोप द्या. आम्ही आमच्या गुरूच्या शोधार्थ निघतो." असे म्हणत दोघे तेथून निघाले.

लगेच घोडेस्वारांचा नायक घोड्यावरून खाली उतरला आणि दोघांपैकी एका शिष्याचा हात धरून म्हणाला–"कोठे निघालात? थांबा! तुमचा तो भुयारी किल्ला कोठे आहे, हे आम्हांला कसे कळणार? तुम्हीच तो दाखविला पाहिजे. लक्षात असू द्या."

"मालक तो भुयारी किल्ला तर अगदी जवळ आहे. तेथपर्यंत जाणारा रस्ता आम्ही दाखवून देतो. त्या किल्ल्यात आमचे गुरु उंटावरून आलेल्या लोकांच्या हाती कैदेत पडले असतील तर त्यांना सोडविण्याची जबाबदारी तुम्हांला घ्यावी लागेल." एक शिष्य म्हणाला.

"त्या किल्ल्यावर अधिकार झाल्यानंतर राजभक्त कोण आणि राजद्रोही कोण हे आमचे सेनापतीच ठरवितील. आपण सर्व त्या भुयाराच्या किल्ल्याकडे जाऊ या. तोपर्यंत तुम्ही या झाडाखालीच थांबा." घोडदलाचा नायक म्हणाला.

तिकडे दोघां घोडेस्वारांनी वीरपूरच्या सेनापतीला उंटावरून पळून गेलेले शत्रू भुयाराच्या तुरुंगात लपून बसले असल्याचे सांगितले, तेव्हां त्याला फार आनंद झाला. म्हणाला–"याचा अर्थ असा की ते सर्व राजद्रोही एकाच जागी लपून बसले आहेत! त्या सर्वांना कैद करून वीरपूरला घेऊन गेले पाहिजे. राजधानीभर त्यांची धिंड काढून शेवटी त्यांना फांशीची शिक्षा केली पाहिजे. पुढे असा राजद्रोह करणाऱ्यांना चांगला वचक बसेल."

त्यानंतर वीरपूरचा सेनापती काही घोडेस्वारांना व सैनिकांना बरोबर घेऊन घोडदलाचा नायक होता त्या दिशेने चालू लागला. खड्गवर्मा व जीवदत्त यांचा अंदाज खरा ठरला. भल्लूकच्या शिष्यांच्या थापांवर विश्वास करून वीरपूरचे सैनिक भुयाराच्या किल्ल्यावर हल्ला करणार. त्याप्रमाणे घडतांच दोघे वीर गुरु भल्लूकाला, समरबाहूला आणि गुरु भल्लूकाच्या सर्व शिष्यांना बरोबर घेऊन भुयाराच्या किल्याकडे निघाले.

थोड्या वेळाने सेनापती घोडदलाच्या नायकाला भेटला. त्याने गुरु भल्लूकाच्या शिष्यांकडे बोट दाखवून सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या आणि उत्साहाने म्हणाला–"सेनापती! ते सर्व राजद्रोही आतां आपल्या जाळ्यात सांपडलेच."

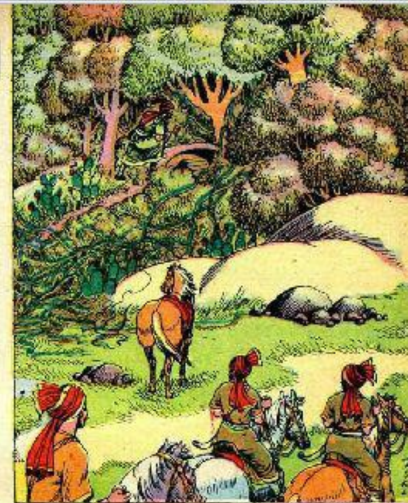
सेनापतीने भल्लूकाच्या शिष्यांना आपली तलवार दाखवून विचारले–"ए अस्वल जातीच्या मूर्खांनो! तुम्ही खरे बोलतां आहां की खोटे? तुमच्या गुरूची यांत काही लबाडी दिसते आहे!"

भल्लूकाचे शिष्य तलवार पाहून थोडेदेखील न घाबरतां म्हणाले–"मालक! आम्ही वृकेश्वरी देवीचे स्मरण करून बोलतो आहो, आम्ही म्हणालो त्यांत काही खोटे नाही, सर्व खरे आहे. उंटस्वारांचा वध करून आपण भुयाराच्या किल्ल्यावर अधिकार करावा आणि तो किल्ला आमच्या गुरुवर्यांना परत देण्याची कृपा करावी."

"अरे होय! परंतु आत लपलेल्यांना पहिल्याने बाहेर तर काढ दे त्यानंतर तो किल्ला कोणाला द्यायचा या गोष्टीचा विचार करतां येईल." सेनापती म्हणाला नंतर तो आपल्या सैनिकाना म्हणाला–"तुम्ही सर्व काही गडबड गोंधळ केल्याशिवाय गुपचुप किल्ल्यात शिरा. ए भल्लूकांनो! तुम्ही दोघे व्हा पुढे आणि आम्हांला वाट दाखवा' यात काही लबाडी लुच्चेगिरी केल्याचे आढळले तर जागच्या जागी तुम्हाला उभे चिरून काढू!"

भल्लूकाचे शिष्य वाट दाखवायला पुढे निघाले. त्यांच्या पाठीमागून सेनापती व सैनिक भुयाराच्या किल्ल्यापर्यंत येऊन पोचले. त्यावेळी त्या किल्ल्याच्या दारांत माणसाचे एक पिल्लूदेखील नव्हते. चारी बाजूला उंच झाडे, टेकड्या आणि झुडपे होती आणि सर्व जागा अगदी शांत होती.

सेनापती सर्वात प्रथम घोड्यावरून खाली उतरला. त्याने भुयाराच्या दाराजवळ येऊन आंत वांकून पाहिले आणि मोठ्याने हांक मारीत म्हणाला–"भुयारात लपून बसलेल्या माझ्या शत्रूंनो! वर मी, म्हणजे वीरपूरचा सेनापती मोठे सैन्य घेऊन आलो आहे. दोन तीन मिनिटात तुम्ही सर्व आपापली हत्यारे भुयारात टाकून निमूटपणे बाहेर या आणि माझ्याजवळ

शरण मागा. नाही तर मी आत येऊन तुमची सर्वांची डोकी उडवीन!"

परंतु भुयारातून सेनापतीला त्याच्या आवाजाच्या प्रतिध्वनी खेरीज काहीच ऐकू आले नाही. तो दोन तीन मिनिटे उत्तराची वाट पहात थांबला. नंतर दातओठ चावीत आपल्या सर्व घोड्यांना झाडाखालीच सोडून येण्यास त्याने घोडेस्वारांना आज्ञा केली. घोड्यांवर पाहऱ्यासाठी दोघां घोडेस्वारांना नेमण्यात आले. सर्व एकत्र जमल्यावर सेनापतीने भल्लूक शिष्यांना आज्ञा केली–"अरे व्हा पुढे! तुम्हांला आतल्या सर्व वाटा माहीत आहेत. म्हणून वाट दाखवीत चला पुढे!"

भल्लूकाचे शिष्य निमूटपणे चालू लागले त्यांच्या पाठोपाठ सेनापती व त्याचे सैनिक आत उतरले ते दृष्टोआड झाल्यावर अस्वल जातीचे चौथे जण अचानक झाडीतून बाहेर आले. त्यांनी दोघां घोडेस्वारांवर भाल्यांचा हल्ला सुरू केला. नंतर असहाय स्थितीत तडफडत असतां त्यांना अस्वल जातीच्या लोकांनी खांद्यावर उचलून झाडीत दूर नेऊन फेकून दिले.

त्याच वेळी जीवदत्त समरबाहू आणि गुरु भल्लूकाला घेऊन तेथे आला. म्हणाला– "भल्लूक! तुझ्या शिष्यांनी विनाकारण त्या दोघांना घायाळ करून झाडीत फेकून दिले. फक्त त्यांना जिवंत स्थितीत मुस्क्या बांधून दूर ठेवले असते तरी पुरले असते.

गुरु भल्लूक त्याचे उत्तर काय देणार? अपराध्यासारखा खाली मान करून उभा राहला. समरबाहू घोड्याकडे पाहून उत्साहाने म्हणाला–"जीवदत्त! माझ्या अनुयायांना स्वारीला उंटाबरोबर आतां घोडेदेखील मिळणार म्हणावयाचे!"

चालू नकोस, शत्रूचे निर्मूलन झाले आहे समरबाहू! आतां आपल्यासमोर एक मोठा प्रश्न आहे. वीरपूरच्या सेनापतीला कसे जिवंत कैद करावयाचे? भुयारांत राहणाऱ्यांना भीती दाखवायला एक उपाय करतां येण्यासारखा आहे. तू आपल्या अनुयायांना वाळक्या काटक्या जमवून त्यांचा जाळ भुयाराच्या दारावर केला पाहिजे."

अस्वल जातीचे लोक व समरबाहूचे अनुयायी जवळपासच्या काटक्या गोळा करून घेऊन आले आणि आतां भुयाराच्यादारासमोर त्या पेटविणार इतक्यात जीवादत्तने एकदां भुयारात वांकून पाहिले व ओरडून म्हणाला–"ए वीरपूरच्या सेनापती! तू व तुझे सैनिक आपापली हत्यारे भुयारात टाकून निमूटपणे बाहेर या. असे केले नाहीत तर राजा समरबाहू याचे सैनिक आणि रानटी तरुण भुयारात उतरून तुमची कत्तल करतील!" (क्रमशः)

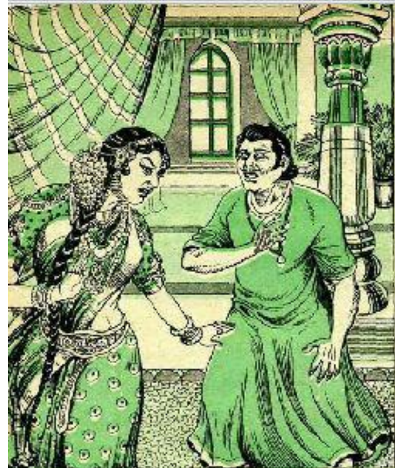

पुरुषद्वेष

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हा झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा! तू हे जे कष्ट सहन करीत आहेस ते पाहून विश्वमित्रासारखा तूसुद्धा पत्नीने दाखविलेल्या पुरुषद्वेषाचे परिणाम भोगतो आहेस की काय, अशी शंका मला वाटले आहे. मी तुला त्याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी श्रीपुरम् या गावी विश्वमित्र नावाचा एक श्रीमंत तरुण रहात असे. तो उदार स्वभावाचा आणि थोर मनाचा होता. तो वयाने लहान असतांच त्याच्या नातेवाइकांनी, घरात दुसरे कोणी मोठे नाहीत असा विचार करून. त्याच्या शिक्षणाची

वेताळाच्या गोष्टी

व्यवस्था केली आणि एका सुंदर मुलीशी त्याचे लग्न करून दिले आणि आपली जबाबदारी पार पाडून ते मोकळे झाले.

विश्वमित्रची बायको मित्रविंदा दिसायला फार सुंदर होती, परंतु पतीशी तिचा व्यवहार एका जबाबदार गृहिणीसारखा नसे. ती नवऱ्याशी थोडी फटकळपणानेच वागे. नवरा जवळकाही विचारायला आला की साप किंवा विंचू जवळ आल्यासारखी ती ओरडे आणि वागे. तिच्या या वागणुकीमुळे त्याला वाटे की त्याच्याशी तिचे लग्न तिच्या आईवडिलांनी तिच्या इच्छेविरुद्ध करून दिल्यामुळे ती तशी वागत असेल. परंतु तिच्या बोलण्यावरून [illegible] दूर झाला. तिची ती विचित्र वागणूक फक्त नवऱ्याबरोबरच होती असे नसून सर्व पुरुषजातीविषयी तिच्या मनात एक क्रोध व घृणा असल्याचे त्याला कळून आले.

"पुरुष म्हणजे शुद्ध पिशाच्च व भुते असतात. म्हणून कोणत्याही अक्कल असलेल्या बाईने लग्न म्हणून करू नये! मला लग्नच करायचे नाही, असे किती सांगितले. पण माझे ऐकतो कोण?" ती म्हणाली.

ते ऐकून विश्वमित्राच्या मनात आशेचा अंकुर रुजला. सर्व पुरुष नरपशू नसतात हे स्वतःच्या प्रेमळ वागणुकीनें बायकोला पटवून देऊन तिच्या मनाची खात्री झाली तर कदाचित तिचा स्वभाव बदलेल असे त्याला वाटले. संसारात पडून मुलेबाळे झाल्यावर काही तरी अनुकूल बदल नक्कीच होईल असे वाटून त्याने प्रेमळ वागणुकीने संसार थाटायचे ठरविले.

परंतु त्याच्या पदरी निराशाच आली. त्याच्या दांपत्यप्रेमाचा तिच्या मनावर यत्किंचित ही परिणाम झाला नाही. मध्यंतरी तिला दिवस गेल्याचे कळल्यावर त्याला वाटले की ती आई झाल्यावर तरी तिच्या स्वभावात नक्कीच बदल होईल.

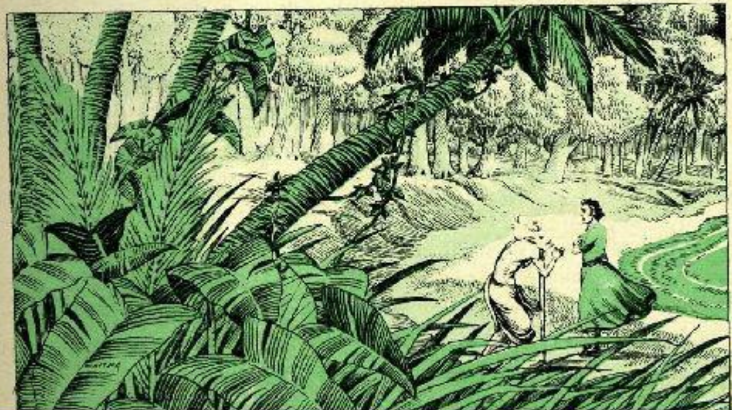
देवाच्या कृपेने मित्रविंदाला दोन जुळ्या मुली झाल्या. परंतु तिच्या मनातला पुरुषा- [illegible] वाढला. कारण प्रथम नवऱ्याशी जुळवून घेणे तिला अशक्य होते आणि आता तर आणखी दोन मुली गळ्यात येऊन पडल्या होत्या.

अर्थातच विश्वमित्रच्या मनात जो आशेचा एक अंकुर रुजला होता तोदेखील करपून गेला. म्हणून तो एकदां बायकोला किंवा शेजारपाजारच्या कोणाला काही सांगितल्याशिवाय अरण्यवास करण्यास निघून गेला.

रानात त्याला शतवृद्ध नावाचा एक अत्यंत वृद्ध असा एक सिद्धयोगी भेटला. तो विश्वमित्रला म्हणाला—"बाबारे! तुला तसे घाईचे काही काम नसले तर एक घडीभर थांब. मला कामरूप सिद्धी प्राप्त आहे, मी तुला ती शिकवून देईन. त्याबद्दल तू एक उपकार माझ्यावर केले पाहिजेस. माझ्या या देहाला मृत्यूनंतर अग्नी दे आणि तू आपल्या वाटेने निघून जा."

विश्वमित्र त्या गोष्टीस कबूल झाला. त्या सिद्ध पुरुषाने विश्वमित्रला कामरूप सिद्धी शिकवून दिली आणि देहत्याग केला. विश्वमित्रने त्या सिद्धाचा अग्निसंस्कार केला. तो चितेसमोर उभा असतां त्याला एक गोष्ट सुचली. तो लगेच मागे फिरला आणि सरळ श्रीपुर येथे परत आला.

तो आपल्या गावी पोचला त्यावेळी मध्यरात्र उलटून गेली होती. त्याने कामरूप विद्येचा उपयोग करून स्त्रीरूप धारण केले आणि त्याच्या घरासमोर रहात

असलेल्या देवदत्त नांवाच्या एका तरुण माणसाच्या दारावर थाप मारली.

देवदत्त एकाएकी झोप मोडल्याने अर्धवट झोपेतच उठून आला आणि दार उघडल्या-बरोबर त्याला अप्सरेसारखी एक सुंदर स्त्री दिसली. तिला पाहिल्यावर त्याची झोप उडाली आणि तो चांगला जागा होऊन आश्चर्याने त्या स्त्रीकडे पाहू लागला.

"माझे नाव सुमित्रा. मी फार दूर प्रदेशात राहणारी आहे. मी आपल्या आई-वडिलांबरोबर या प्रदेशात यायला निघाले होते. वाटेत चोरांनी आम्हांला लुटले. मी कसाबसा आपला जीव वांचविला आणि चोरांची नजर चुकवून पाय काढला. मला तुमचेच गाव जवळ दिसले. मला आजची रात्र तुमच्याकडे उतरायला सोय करून देऊ शकाल का?" असे स्त्रीरूपांत असलेल्या विश्वमित्रने देवदत्तला विचारले.

"रहा ना, मला हरकत नाही. उद्यां-तरी तू कोणाकडे जाणार? मी तुझ्या बरोबर लग्न करून घेतो. आपण दोघे या घरात संसार थाटू या." देवदत्त म्हणाला.

सुमित्रा त्या गोष्टीस कबूल झाली. दुसऱ्या दिवशी दोघांचा शास्त्रोक्त विधीने विवाह झाला. हळूहळू मित्रविंदा आणि सुमित्रा या दोघांचा परस्परांशी स्नेह वाढत गेला. सुमित्रेला मित्रविंदाच्या मुली फार आवडत. ती त्यांचे सर्व लाड पुरवी आणि त्यांना प्रेमाने खेळवी. त्या जुळ्या मुलींना स्वतःच्या आईपेक्षा सुमित्राच फार जवळची वाटू लागली.

सुमित्रा नेहमी आपल्या नवऱ्याच्या गोष्टी सांगे आणि तिला मुलांची फार आवड असल्याचे पण सांगे. मित्रविंदाला ते ऐकून फार आश्चर्य वाटे. हळूहळू मित्र-विंदाच्या स्वभावात बदल होऊ लागल्याचे सुमित्राला दिसू लागले. तिला तिच्या मुली आवडू लागल्या. त्यांच्याबरोबर बोलण्यात व खेळण्यात तिला आनंद वाटू लागला.

एके दिवशी ती सुमित्राला म्हणाली— "ताई! तुमचे आयुष्य कसे सुखाचे, वसंत ऋतूतल्या बहरून आलेल्या लतेसारखे आहे, आणि माझे शिशिर ऋतूतल्या पाने गळून पडलेल्या कोरड्या वाभळीसारखे आहे!"

त्याच्या बायकोच्या स्वभावात पूर्ण बदल होत गेलेला स्त्रीरूपात असलेल्या विश्व-मित्रच्या लक्षात आल्याशिवाय राहला नाही. त्याने कामरूप विद्येचा पुन्हां प्रयोग करून आपले पुरुषरूप धारण केले आणि मित्रविंदाला म्हणाला—"तू आपल्या वागणु-कीने माझ्या मनात स्त्रीजातीविषयी एक राग उत्पन्न केला होतास. ती माझी गैर-समजूत असेल कदाचित! परंतु तुझी तशीच वागणूक होती खरी!"

मित्रविंदाच्या डोळ्यात आनंदाश्रू आले व पतीचे पाय धरून ती म्हणाली. सर्वच बायका अशा असतात असे कां वाटले तुम्हांला? माझ्यामुळे तुम्ही अरण्यवास करण्याऐवजी आणखी एखाद्या स्त्रीशी लग्न कां करून घेतले नाहीत? तुम्हांला इतके कष्ट पडले नसते!"

"आणखी एखादीशी लग्न करायचे असते तर मी जंगलात गेलोच नसतो. मी जंगलात गेलो त्याला कारण तू नव्हतीस, मी तुझ्यात कांही बदल करून दाखवू शकलो नाही, या गोष्टीचे मला अपरंपार दुःख वाटत होते. मी तुला पत्नी मानून तुझ्याशी लग्न केले होते. तुझ्या वागण्याकडे

पाहून मी ते केले नव्हते." विश्वमित्र म्हणाला.

तेव्हांपासून दोघांचे परस्परांवर प्रेम वाढत गेले आणि दोघांचा संसार सुखाचा झाला. आपल्याहून जास्त सुखी दुसरी कोणती गृहिणी असणार असे मानून मित्र-विंदा संसारसुख उपभोगू लागली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "एकाहून एक सुंदर रूपे घेणे शक्य असून विश्वमित्रने एका स्त्रीचेच रूप कां घ्यावे? घेतले तर आपल्याच घरा-शेजारी राहण्याचा हेतू त्याच्या मनात काय होता? पुरुषांत नवीन असा कोणताही गुण दिसल्याशिवाय मित्रविंदाने पुरुषजातीचा

द्वेष करण्याचे कसें काय सोडले? या सर्व प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर, तुला परिणाम माहीत आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

तेव्हां विक्रमादित्य म्हणाला–"स्त्री व पुरुषजीवनात सुखदुखाचे सहभागी असतात. त्यांचे परस्परांवर प्रेम वाढण्याचे किंवा न वाढण्याचे कारण त्यांचेच जीवन आहे. परस्परांशी व्यवहारात काही उणीव राहली नाही तर स्त्रीच्या मनात पुरुषद्वेष, किंवा पुरुषाच्या मनात स्त्रीजातीविषयी द्वेष उत्पन्न होण्याचे कारणच उरत नाही. मित्रविंदाच्या मनात केवळ पुरुषद्वेष होता असे म्हणणे चुकीचे होईल. तिच्या मनात स्त्रीजातीविषयी सुद्धा द्वेष होता. म्हणूनच तिला लग्न करायचे नव्हते. स्त्रीला दांपत्य-जीवन घालविण्यात साहजिक सुख वाटते आणि मातृत्व हे तिला प्राकृतिक असते या गोष्टी तिला आवडत नसत. विश्व-मित्राने तिच्या मनात स्त्रीद्वेष आहे हे कळल्याने तिला स्त्री समजून सुधा करण्याचा जो प्रयत्न केला त्यामुळेच तो अयशस्वी झाला. स्त्रीच्या मनात खरोखरच पुरुषद्वेष असतो का हे कळावे म्हणूनच त्याने स्त्रीरूप घेतले होते. स्त्रीजीवनात आनंद असतो हे तिला कळल्यानंतर बायको-बरोबर संसारसुखाचा लाभ घेता येईल असा विचार करून त्याने स्वतःच्या घरा-शेजारीच राहण्याचे ठरविले. स्त्रीच्या मनात नवऱ्याविषयी किंवा मुलांविषयी द्वेष भाव नसतो हे त्याला कळले. मित्रविंदाच्या मनात बदल झाला तोदेखील स्त्रीविषयी तिच्या मनात जो द्वेष खोलवर रुजला होता तो दूर झाल्यानंतरच झाला. सुमित्राचेजीवन पाहून तिच्या मनातला स्त्रीद्वेष दूर झाला होता. स्त्रीजातीचा द्वेष दूर होताच पुरुषजाती-विषयी असलेला द्वेषदेखील नाहीसा झाला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होतांच वेताळ पुन्हा प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

सन्मित्र

एका श्रीमंत व्यापाऱ्याला एकुलता एक मुलगा होता. त्याच्या भोवती उडाणटप्पू खुशाल चेंडू मुलांचा नेहमी घोळका असे. बापाने मुलाला पुष्कळ समजावून सांगितले की बाळ, अशा मुलांच्या संगतीत आपला वेळ फुकट घालवू नकोस. परंतु त्याचा त्याच्या लबाड मित्रांवरच जास्त विश्वास होता. म्हणून त्याने बापाच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केले.

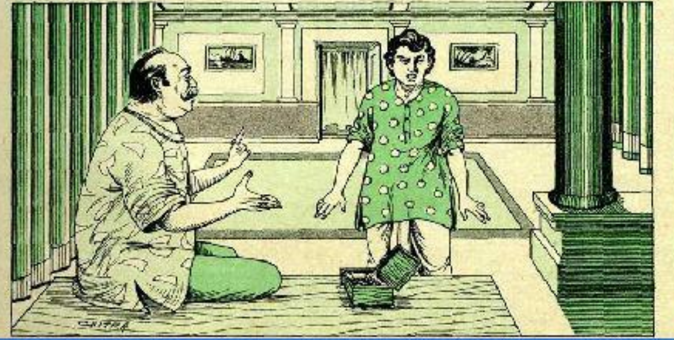
मुलावर आपल्या उपदेशाचा काहीच परिणाम होत नाही हे पाहून बाप एकदां त्याला म्हणाला–"बाळ! व्यापारासाठी आपल्याला परदेशात जावे लागणार आहे. आपल्याकडे जे दागदागिने आहेत ते आपण कोणाकडे तरी सुरक्षित ठेवून दिले पाहिजेत." मुलाने लगेच आपल्या एका मित्राचे नाव सुचविले. बापाने एकापेटीत सर्व दागिने ठेवून मुलाच्या हाती ती त्याच्या मित्राकडे पाठवून दिली. नंतर दोघे परदेशात व्यापारासाठी निघून गेले.

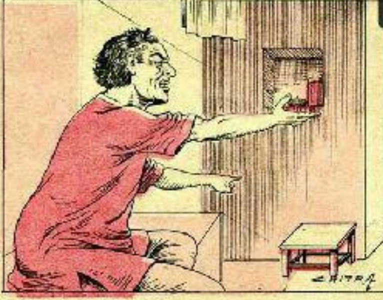
काही दिवसांनी दोघे परदेशात व्यापाराची कामे उरकून परत आले. बापाने मुलाला सांगितले, मित्राकडे जाऊन दागिन्यांची पेटी घेऊन ये. मुलगा रागाने घरी परत येऊन म्हणाला–"बाबा! माझा मित्र म्हणाला–"पेटीत सर्व दगड होते."

बाप म्हणाला–"ते त्याला पेटी उघडल्यावरच ना कळले?" नंतर पुढे म्हणाला–"मी माझ्या एका मित्राकडे दागिने पेटीत घालून ठेवले आहेत. तू ती पेटी घेऊन ये."

मुलाने पेटी आणून दिली. बापाने पेटी उघडली. त्यातदेखील दगडच होते.

मुलाला आश्चर्य वाटले. तेव्हां बाप म्हणाला–"तुझ्या मित्राने पेटी उघडून पाहिली व माझ्या मित्राने पाहिली नाही. हाच फरक मित्रामित्रात असतो." तुला हा बोध व्हावा म्हणून मी हे सर्व नाटक केले होते. दागिने दुसरीकडे तिजोरीत सुरक्षित आहेत.

श्रमाचे वजन

गणू या जगात एकटा होता. तो गावातल्या लोकांकडे जे मिळेल ते काम करून ते देत त्यावर आपला उदरनिर्वाह चालवी. त्याचे लग्नाचे वय झाले. आपण लग्न करून एक गृहस्थ व्हावे असे त्याला वाटू लागले. त्याच्या गंगाराम मामाला एक मुलगी होती. तिच्याशी आपले लग्न झाले तर बरं होईल, असा विचार करून तो आपल्या मामाकडे गेला म्हणाला– "मामा! मला जांवई करून घेता का?"

"घर नाही की दार नाही चार पैसे मिळवायची लायकी नाही आणि म्हणे लग्न करून देता का? तू शंभर रुपये आणून दाखव, मी तुझे लग्न करून देतो." त्याचा मामा म्हणाला.

"शंभर रुपयेच ना? डोंगरापलीकडच्या गावी पुष्कळ कामे मिळतात. मी तिकडे जाऊन एका वर्षाच्या आत शंभर रुपये घेऊन येतो. परंतु तोपर्यंत तुम्ही थांबलं पाहिजे आणि माझ्याशी आपल्या मुलीचे लग्न करून दिले पाहिजे." गणू म्हणाला.

"कबूल, एका वर्षभरात शंभर रुपये मिळवून आणून दाखव!" मामा म्हणाला.

गणू त्याच दिवशी निघाला आणि डोंगरापलीकडच्या गावी आला. त्या गावात खरोखरच पुष्कळ कामे मिळत. शंभर रुपये एका वर्षात मिळविणे तेवढे कठीण नव्हते.

गणू एका श्रीमंत माणसाच्या घरी जाऊन म्हणाला–"काय हो, मी शेजारच्या गावचा एक मजूर आहे, काम करून चार पैसे मिळवायला आलो आहे. तुमच्या आवारात झोपडे बांधून रहावे म्हणतो." त्या श्रीमंताने त्याला होकार दिला.

गणू त्याच दिवसापासून त्या श्रीमंताच्या आवारात झोपडे बांधून राहू लागला. तो दररोज जे पैसे मिळत ते एका मडक्यात साठवू लागला. एक चांदीचा रुपया मिळण्याइतके पैसे जमा झाले की लगेच एक रुपया घेऊन तो त्या मडक्यात टाकी. दररोज रात्री तो एकदा मडक्यात किती रुपये जमले हे उचलून पाही. आणखी किती रुपये जमवावे लागतील हिशोब करी. त्याला तोच एक विरंगळा झाला होता.

एक वर्ष पुरे व्हायला झाले आणि मडक्यात शंभर रुपये जमले. तो सावकाराला जाऊन भेटला आणि म्हणाला– "काका! मी आपल्या गावी परत जायचा विचार करतो आहे. निरोप घ्यायला आलो आहे."

सावकाराने विचारले–"किती रुपये जमविलेस रे तू? आमच्या गावी येणारे लोक कधी रिकाम्या हाताने गेलेले मी पाहिले नाहीत!"

गणू आपल्या गाठोड्यातले मडके बाहेर काढून दाखवीत म्हणाला–"जास्त नाहीत, बरोबर शंभर रुपये आहेत."

मडक्यात शंभर रुपये असल्याचे ऐकून त्या श्रीमंताच्या मनात एक दुष्ट विचार आला. तो गणूला म्हणाला–"काय रे, गावात नवखा म्हणून रहायला जागा दिली तर आमच्या घरातले हे मडके उचलून घेऊन पळण्याचा विचार करतो आहेस का? चल राजाकडे, तुला तुरुंगात पाठवितो."

त्या श्रीमंताने केलेली फिर्याद ऐकून राजाने गणूला विचारले–"काय रे तू हे पैसे स्वत: मिळविलेस की चोरलेस?"

गणू म्हणाला–"महाराज! डोंगरापलीकडच्या गावचा राहणारा आहे मी. मजुरी करून मी शंभर रुपये मिळविले आहेत हे. काम करून पैसे मिळवायला आलो होतो चोरी करायला नव्हतो आलो. मी स्वत:चा घाम गाळून मिळविले आहेत हे पैसे. बरोबर शंभर रुपये आहेत हे."

"खोटे! हे सर्व खोटे आहे. मी बायकोचे दागिने करण्यासाठी या मडक्यात शंभर रुपये जमा केले होते. मी बोलताना केव्हां तरी या लबाडाजवळ ती गोष्ट सांगितली

होती. परंतु हा चोरी करील, याची स्वप्नात-देखील कल्पना केली नव्हती मी!"

राजाला काय करावे कळेना. दोघांचे म्हणणे खरे वाटत होते त्याला. ते ओळखून मंत्री म्हणाला–"महाराज! ते मडके येथेच ठेवून घ्यावे उद्याच्या सभेत आपण काय तो निर्णय द्यावा."

त्या दिवशी रात्री मंत्र्याने अगदी तशीच दोन मडकी मागवून एकात शंभर रुपयांहून दोन तीन रुपये कमी आणि एकात दोन तीन रुपये जास्त ठेवले आणि गणूने आणलेल्या मडक्या शेजारी ती दोन्ही मडकी ठेवविली.

दुसऱ्या दिवशी ठरल्या वेळी सभेत मंत्र्याने एका टेबलावर तिन्ही मडकी आणून ठेवली आणि त्या श्रीमंताला आल्याबरोबर विचारले–"काय हो यातले तुमचे मडके कोणते हे सांगाल का जरा!"

"सर्व मडकी एकाच सारखी आहेत. कशी ओळखता येतील?" तो श्रीमंत म्हणाला.

[illegible]तु गणूने पुढे येऊन तिन्ही मडकी एकेक करून उचलून पाहिली आणि आपले मडके हातात घेऊन म्हणाला–"महाराज! हे आहे माझे मडके. या मडक्यात बरोबर शंभर रुपये आहेत. इतर मडक्यात दोन कमी तरी आहेत किंवा जास्त तरी आहेत."

त्याने दाखविलेल्या मडक्यातले रुपये काढून मोजून पाहिले तर बरोबर शंभर निघाले. गणू निर्दोष असल्याचे राजाला कळले. श्रमाचे वजन श्रम करणारालाच कळते. बसल्या जागी पैसे मिळविणारास कसे कळणार? राजाने त्या श्रीमंताला दोनशे रुपये दंड करून ते रुपये गणूला देवविले. गणू ते रुपये आणि स्वतःच्या मेहनतीचे शंभर रुपये असे तीनशे रुपये घेऊन आपल्या गावी गेला. त्याने ते आपल्या मामाला दिले. त्याचा मामा चकितच झाला. वचन दिल्याप्रमाणे त्याला त्याच्या मुलीशी गणूचे लग्न करून द्यावे लागले.

गणूचा संसार सुखाचा झाला.

धाकट्या भावाचा वांटा

धर्मपुरी येथे धर्मात्मा नावाचा एक राजा राज्य करीत असे. तो गोरगरिबांना आणि विद्वानांना अन्नवस्त्र देऊन होईल ती मदत करी. तो म्हणे, माझी प्रजा म्हणजे माझीच धाकटी भावंडे आहेत. माझ्याजवळ जे काही आहे हे माझ्या या भावंडांचेच आहे."

ते ऐकून एका माणसाने राजवाड्यात जाऊन म्हटले–"मी महाराजांचा धाकटा भाऊ आहे. महाराजांना भेटायचे आहे."

राजाने त्याला दरबारात बोलावून विचारले–"काय पाहिजे आपल्याला?"

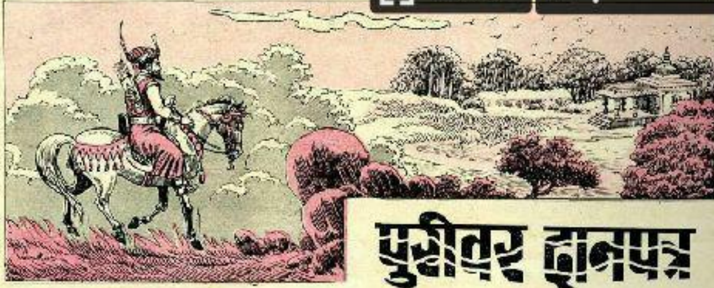
"मी आपली प्रजा, आपला एक धाकटा भाऊ आहे. आपल्या संपत्तीतला माझा वांटा जेवढा असेल तेवढा देवविण्याची व्यवस्था करावी." तो माणूस म्हणाला.

राजा आपल्या हिशेब तपासनीसास बोलावून म्हणाला–"जरा पहातर आपल्या खजिन्यात एकंदर किती रुपये आहेत आणि आपल्या राज्यातली लोकसंख्या किती आहे? प्रत्येकाला त्याचा वांटा द्यायचे झाले तर त्याला काय मिळेल, हेदेखील सांगा."

त्या अधिकाऱ्याने गणित करून प्रत्येकाला अर्धी पै मिळू शकेल असे सांगितले.

परंतु राजा म्हणाला–"काही हरकत नाही, माझ्या या भावास त्याच्या वांट्याच्या अर्ध्या पैऐवजी एक पै देऊन टाका."

पुढीवर दानपत्र

एकदा गोवळकोंडयाचा नबाब शिकारीला गेला असतां एका हरणाचा पाठलाग करीत दाट अरण्यात पोचला. त्याचे सर्व अनुयायी मागे राहून गेले.

दुपारची वेळ होती. ऊन कडक पडले होते. नबाबाला फार तहान लागली. परंतु जवळपास कोठे पाणी दिसेना. सुदैवाने त्याला आकाशात एका जागी पुष्कळ पक्षी उडत असलेले दिसले. त्यावरून जवळपास नक्कीच पाणी मिळेल या आशेने नबाब त्या दिशेला निघाला. लवकरच त्याला एक देऊळ दिसले. देवळाजवळ नक्कीच तलाव किंवा विहीर असणार असे वाटून त्याने देवाचे आभार मानले. म्हणाला– "अल्ला! तुझी मेहेर नजर असल्यावर कोणी पाण्यावांचून कधी मरेल का?"

देवळाशेजारी एक मोठे वडाचे झाड होते. थंडगार सावलीत त्याने घोडयाला बांधून ठेवले. जवळच नारळाच्या पाण्यासारखे गोड पाणी असलेले एक कुंड होते. नबाबाने हात पाय धुवून पाणी पिऊन घेतले. नंतर घोडयाला पाणी पाजून झाडाखाली विश्रांती घेत पडला.

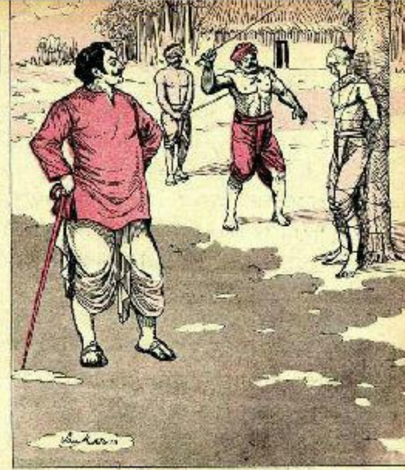
त्याची झोप मोडली तेव्हां संध्याकाळ होऊन गेली होती. तो उठून उभा राहिला. किती काळोख पडला? एवढी का झोप मला लागली होती, असा विचार करीत त्याने कुंडावर जाऊन हातपाय धुवून घेतले आणि पाणी पिऊन पुन्हां झाडाखाली येऊन बसला. त्याने नमाज प्रार्थना केली आणि आज उपाशीच झोपावे लागणार, असा विचार करीत असता दूर त्याला एक दिवा दिसला. तो दिवा हळूहळू जवळ येत आहे असेदेखील त्याला वाटले. तो विचार त्याच्या मनात येताच त्याला थोडी भीतिदेखील वाटली. परंतु तो डोळे मिटून स्वस्थ पडून राहला.

मधूनमधून पाहणेदेखील चालू होतेच.

थोडया वेळाने त्या देवळाचा पुजारी तेथे आला. नबाब एकटा उपाशी पडला आहे हे कळल्यावर पुजाऱ्याने देवळातून थोडेसे सातूचे पीठ, गूळ आणि पाणी घालून नबाबाला खायला आणून दिले.

नबाबाला देव पावल्यासारखे झाले.

दुसऱ्या दिवशी पुजाऱ्याचा निरोप घेऊन निघतांना नबाबाने त्याला कागदावर एक दानपत्र लिहून दिले. त्यात पुजाऱ्याला जमीन दान केल्याचा उल्लेख होता. नंतर नबाब निघून गेला.

ती गोष्ट त्या जमिनीला लागून असलेल्या जमिनींच्या मालकाला कळली. ती जमीन गिळता आली तर गिळावी हा हेतू त्याच्या मनात पुष्कळ दिवसांपासून होता. परंतु ती जमीन एका भटाला फुकटात मिळालेली त्याला बघविली नाही. तो त्या पुजाऱ्याकडे गेला आणि नबाबाने लिहून दिलेले दानपत्र त्याच्याकडे मागितले. पुजाऱ्याने नकार दिला.

"माझ्या तोंडचा घास तू ओढून घेणार होय? पाहतो तुला तो कसा पचतो ते!" असे म्हणत त्याने त्या पुजाऱ्याला नोकरांकरवी एका झाडाला बांधवून खूप बडवून काढले. तेव्हां पुजाऱ्याने दानपत्र मागवून त्या दुष्ट माणसाला दिले.

त्या दुष्टाने त्या दानपत्राचे फाडून तुकडे केले आणि पुजाऱ्याला देऊन म्हणाला– "तूच हे खाऊन गिळून टाक, नाही तर तुला या कागदाच्या तुकडयांबरोबर कच्चा जाळून टाकीन."

अगदी नाइलाज झाल्यामुळे पुजाऱ्याने चघळून ते सर्व तुकडे गिळले.

पुढे काही दिवसांनी नबाब पुन्हा त्या वाटेने जात असता त्या देवळाजवळ आला. देवळाजवळच एक झोपडे दिसले. त्यातून पुजाऱ्याची मुले बाहेर येऊन उभी राहली. मुलांची हाडे बाहेर निघाली होती आणि अंगावरचे सर्व कपडे फाटलेले होते.

त्यांना पाहून नबाबाला आश्चर्य वाटले. त्याने दिलेल्या भूमीवर यांचा उदरनिर्वाह कां चालू नये! त्यांना त्या जमिनीवरची प्राप्ती पुरत नाही की काय?

. तितक्यात लाकडे आणायला गेलेला पुजारी घरी परत आला. नबाब आला असल्याचे कळल्यावर तो त्याला जाऊन भेटला आणि देवळात जाऊन त्याने सातूचे पीठ कालवून खायला आणून दिले.

नबाबाने सातूचे पीठ खाल्ले आणि त्याची वाखाणणी करीत म्हणाला–"एक कागद घेऊन या, आणखी जमीन दान म्हणून लिहून देतो."

पुजारी म्हणाला–"सरकार! एक विनंती करावी म्हणतो. कागदावर आपण जे इनाम लिहून देणार आहां ते मला नको आहे."

"तरमग ताम्रपत्रावर लिहून देतो." नबाब म्हणाला.

"सरकार! तेदेखील नको मला. ते चावून खाणेतर जास्तच कठीण! ते पुरी- [illegible] म्हणाला.

"अहो भटजी! वेडबीड लागले आहे का तुम्हांला? इनामाचे दानपत्र खाणार का आहांत तुम्ही!" नबाबाने विचारले.

"होय सरकार! खावेच लागणार!" पुजारी म्हणाला.

"तुम्ही वेड्यासारखं बोलता आहां. तुम्ही मी लिहून दिलेले दानपत्र मामलेदाराला दाखविलेत तर तो तुम्हांला ती जमीन देईल. म्हणजे मी लिहून दिलेली जमीन अद्याप तुम्हांला मिळाली नाही तर? होय ना?" नबाबाने विचारले.

पुजाऱ्याने घडलेले सर्व वृत्त सांगितले.

ते सर्व कळल्यावर नबाबाला भयंकर संताप आला. त्याने त्या दुष्ट माणसाला बोलावून नोकरांकरवी त्याला फटके देवविले. नंतर मामलेदाराला बोलावून दानपत्रात लिहून दिलेली जमीन पुजाऱ्याला देवविली. त्यानंतर पुजाऱ्याचे पुढील आयुष्य आनंदाने गेले.

श्री हनुमान प्रसन्न

एका लहानशा खेडेगावात एक गरीब कुटुंब रहात असे. ते कातड्यांच्या बाहुल्याचा नाच पडद्यावर दाखवून त्यावर आपला उदरनिर्वाह चालवी. तोच त्यांचा धंदा होता. त्या कुटुंबात दोन जोडपी होती. दोघं म्हातारी आणि चार मुलेपण होती. दहादहा दिवस एकेका जागी राहून ते खेळ करीत. त्यावर सर्वांची पोटे भरत.

एकदां ते कुटुंब आपले सर्व सामान पोत्यात भरून आणि कातड्यांच्या बाहुल्या बांधून घेऊन निघाले आणि एका गावाच्या वेशीवर पोचले. तोंपर्यंत छान काळोख पडला होता. म्हणून जवळच एका वडाच्या झाडाखाली आसऱ्याला सोयीची जागा पाहून त्यांनी तेथेच मुक्काम करण्याचे ठरविले. जवळच एक स्वच्छ पाण्याचे तळेपण होते. त्यांनी खाऊन पिऊन घेतले आणि पथारी टाकून झाडाखालीच सर्व झोपले.

मध्यरात्र उलटून गेल्यावर एकाएकी त्यांची झोप मोडली. बरीचशी गर्दी येत असलेली दिसली. दूर बरीच घरे दिसली आणि घरात दिव्यांचा उजेडपण दिसत होता. लोकांची गर्दी त्या बाजूनेच येत होती.

गर्दीतल्या लोकांनी पुढे येऊन खेळ दाखवायला आग्रह केला आणि मध्यरात्रीच्या वेळी खेळ दाखविणे किती कठीण आहे, असे सांगितले. परंतु गर्दीतले लोक हट्टालाच पेटले. तेव्हां नाइलाज होऊन ते म्हणाले–

"अहो मांडव घालावा लागणार, दिवे लावावे लागणार, पडदे बांधावे लागणार, हे सर्व या मध्यरात्रीच्या वेळी कसे जमणार हो? शक्य नाही हो!"

"ते सर्व करून देण्याची जबाबदारी आमची. आज रात्री खेळ झालाच पाहिजे." जमलेले लोक म्हणाले.

झाले, जमलेल्या लोकांनी म्हटल्याप्रमाणे थोड्याच वेळात सर्व तयारी करून दिली. पंडाल उभा राहला आणि पुतळ्यांचा खेळ सुरू झाला. म्हातारीने प्रेक्षकांसमोर एक पंचा अंथरून ठेवला, म्हणजे ज्याला जेवढे पैसे देणे शक्य होईल तेवढे त्याला त्यात टाकता येतील.

पुतळ्यांचा नाच दाखविणारांपैकी एक दोघे जण गाऊ लागले व डफ वाजवू लागले. एक दोघे मोठमोठ्याने ओरडत व निरनिराळे आवाज काढीत पडद्यावर पुतळ्यांचा नाच दाखवू लागले. लंकेत रावणाच्या दरबाराचे दृश्य होते. राक्षस ओरडत होते आणि राक्षसिणी नाचत होत्या. प्रेक्षक टाळ्या वाजवून खेळ दाखविणारांचा उत्साह वाढवीत होते.

त्यानंतर पडद्यावर लंकिणी आली. तिचा वध करण्यासाठी मारुती प्रगटला. पडद्या पाठीमागे लंकिणी व हनुमानाचे युद्ध सुरू झाल्यामुळे आरडाओरडा ऐकू येऊ लागला तर समोर प्रेक्षकांची गर्दी एकाएकी नाहीशी [illegible] पडद्याआडून सर्व मैदान मोकळे झालेले पाहिले. परंतु तिने अंथरलेल्या पंचावर खूप पैसे पडलेले होते. तिने खेळ बंद करविला.

तेव्हां खेळ खेळणारे पडद्याच्या समोर येऊन पाहतात तर दूरवर जी घरे व दिवे लावलेले दिसत होते आणि ज्या लोकांनी खेळ दाखवायला सांगितले होते सर्वच अदृश्य झाले होते. तेव्हां त्यांना कळले की ते लोक म्हणजे भुते होती. मारुती पडद्यावर येताच ती पळून गेली. काय वाटेल ते होवो, पडद्यावर मारुती दिसत राहला पाहिजे असा विचार करून त्यांनी त्याच्या पुतळीची छाया पडद्यावर राहू दिली.

ते काही असो, त्यांची मेहनत फुकट गेली नाही. त्यांना खूप पैसे, बसायला आणलेल्या चटाया आणि दिवे वगैरे वस्तू फुकटात मिळाल्या भुतांपासून त्यांना मारुतीने प्रसन्न होऊन वांचविले आणि खूप मिळकत करून दिली.

डोळे उघडले

एका गावी शंकरराव नावाचा एक फार खादाड मनुष्य होता. घरात एखादे चांगले पक्वान्न झालें असले तर तो एकटा 'ओ' येईपर्यंत खाई. घरातल्या इतर कोणाला खाऊ देत नसे, स्वतःच्या बायकोला किंवा मुलांनादेखील त्या पक्वान्नाला तो हात लावू देत नसे. पक्वान्नांची गोष्ट सोडूनच द्या, त्यांना दोन वेळचे पोटभर जेवायला देखील मिळत नसे. त्याला मात्र दिवसभर काही तरी चघळायला लागे. तो नेहमी काही तरी बाजारातून आणी आणि एकटा खाई. त्याच्या लहान मुलाने विचारलेच की 'बाबा! काय खाता आहां?' तर तो सांगे, "औषध आहे रे बाळ!"

शंकररावांच्या शेजारी रघुनाथराव नावाचा एक गरीब मनुष्य रहात असे. त्यालासुद्धा बायको व दोन मुले होती. त्याच्या घरात तसला पंक्ती प्रपंच नव्हता.

एकदा रघुनाथरावांचा मुलगा शंकररावांच्या घरी गेला. त्या वेळी शंकरराव वऱ्हांड्यात संत्रे खात बसले होते आणि त्यांची दोन्ही मुले बापाच्या तोंडाकडे पहात आशा लावून बसली होती.

शंकररावांनी रघुनाथरावांच्या मुलाला आलेला पाहिले आणि खिसकावून विचारले–"काय रे काय काम आहे?"

तो म्हणाला–"चंदूला आणि सखूला खेळायला बोलवायला आलो आहे."

शंकरराव दोघां मुलांना म्हणाले–"जा रे, खेळायला, तो तुम्हांला बोलवायला आला आहे."

दोघं मुलं निघून गेली. रघुनाथरावांच्या मुलाने शंकररावाच्या मुलाला विचारले–"काय रे चंद्रू, तुझे बाबा संत्रं खात बसले होते आणि तुम्हांला कां नाही दिलं रे?"

"ते तसंच करतात रे!" दोघं म्हणाली.

श्री स. मु. जोशी

रघुनाथरावांचा मुलगा लगेच उठून म्हणाला–"तुम्ही दोघं बसा येथेच, हा मी आलोच!" असे सांगून तो रंगराव कुलकर्णी नावाच्या वैद्यबुवांकडे धावत गेला.

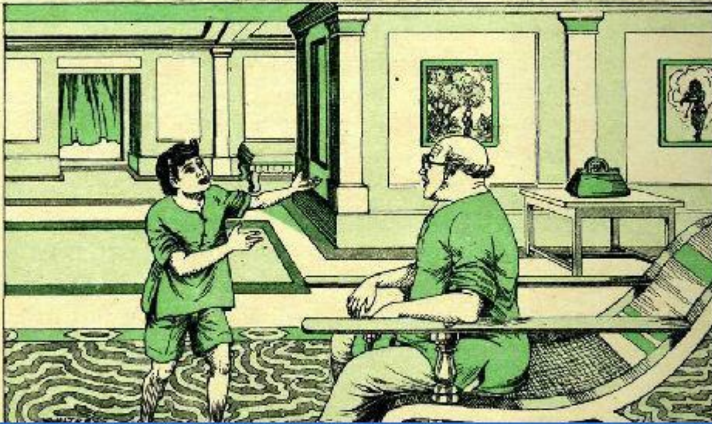
रघुनाथरावांचा मुलगा वैद्याकडे गेला तेव्हां ते घरातच होते. मुलाने वैद्यबुवांना नमस्कार केला आणि म्हणाला–"वैद्यबुवा! आमचे शेजारी शंकरराव आहेत ना? अहो ते फार आजारी आहेत! परंतु त्यांनी तुमच्याकडे निरोप नाही पाठविला, कारण तुम्ही आलात म्हणजे फी मागाल आणि औषधाचे पैसे पण द्यावे लागतील. तेव्हां काय वाटेल ते करून त्यांना वांचवा!"

रंगराव फार चांगले वैद्य होते. कोणी आजारी पडल्याचे त्यांना कळले की ते त[illegible]कडे [illegible] पैसा मिळो की न मिळो, रोग्याची सेवा करून त्याला वांचविणे, हे आपले कर्त्तव्य आहे, असे ते मानीत. म्हणून ते औषधांची पिशवी घेऊन शंकररावांच्या घरी जणुकाही धावतच आले.

वैद्यबुवा आले तेव्हां शंकरराव व्हरांड्यात खुर्चीवर बसलेले होते. वैद्यबुवांना एकाएकी आलेले पाहून चकित झाले आणि उठून पुढे येऊन विचारू लागले–"कसं काय वैद्यबुवा! कशाला आलात?"

रंगराव स्मित करून म्हणाले–"असं काय? तुमची तब्येत बरी नाही, म्हणून कळले!"

"माझी तब्येत? उत्तम आहे! समोरच तर उभा आहे!" शंकरराव म्हणाले.

तु[illegible] काही [illegible] फि[illegible] [illegible] नाही. मी एक पैसादेखील घेणार नाही तुमच्याकडून!" वैद्यबुवा म्हणाले.

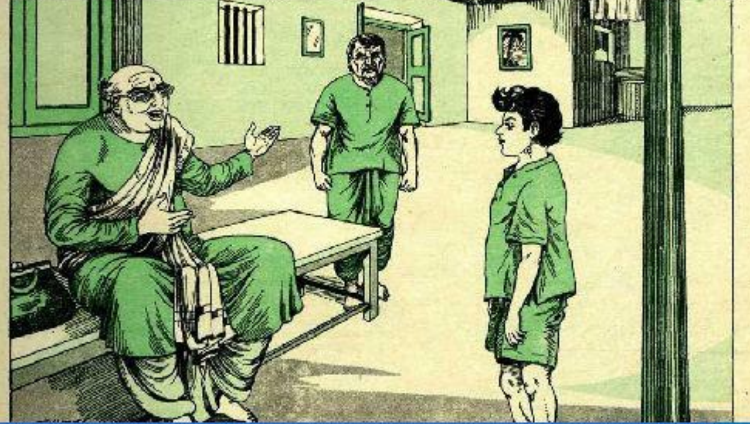
शंकररावांना आतां मात्र फारच आश्चर्य वाटले. म्हणाले–"अहो पण माझी प्रकृती उत्तम आहे. कोणी सांगितले की माझी प्रकृती बिघडली आहे म्हणून? आणि समजा बिघडली तर तुमच्याकडून औषध घ्यायला छाती होईल का कोणाची? एवढे पैसे कोठून आणायचे? परंतु ते सोडा, मला काही झालं असलं तर ना? कोणी सांगितलं तुम्हांला बरं नाही म्हणून?"

आतां मात्र रंगरावांना राग आला. म्हणाले–"तो रघुनाथरावांचा कारटा आला होता बोलवायला!"

शंकररावांनादेखील राग आला. त्यांनी लगेच जाऊन त्याला बोलावून आणले. त्याच्याबरोबर शंकररावांची मुलेपण आली.

रंगरावांनी डोळे वटारून रघुनाथरावांच्या मुलाला विचारले–"काय रे, तूच ना म्हणालास की हे आजारी आहेत म्हणून? हे तर चांगले हिंडत फिरत आहेत!"

रघुनाथरावांचा मुलगा थोडादेखील घाबरला नाही. शांतपणे म्हणाला–"ते संत्र खात बसले होते. मुलांना काही देत नव्हते. आमचे बाबा आम्हांला काही दिल्याशिवाय एकट्याने काहीच खात नाहीत. परंतु ते आजारी पडले म्हणजे मात्र पथ्य खात ते आम्हांला काही देत नाहीत."

"म्हणजे, मी आपल्या मुलांना खायला दिलं नाही यावरून मी आजारी आहे असं वाटलं होय तुला? आजारी पडलो असतो तर स्वत: वैद्यबुवांना नसते बोलाविले का?" शंकररावांनी चिडक्या स्वरात विचारले.

"मला वाटलं, तुम्ही आजारी आहां आणि जास्त खर्च होईल म्हणून औषध घेत नसाल. त्याला वाटलं की वैद्यबुवा पैसे घेतल्याशिवाय औषध देतात, हे कदाचित्त तुम्हांला माहीत नसेल. म्हणून तो वैद्यबुवांकडे धावला, बाबा!" शंकररावांचा मुलगा म्हणाला.

ते ऐकून शंकरराव जास्तच तापले. त्यांनी रघुनाथरावांच्या मुलाला विचारले– "तुला कोणी रे सांगितलं की मी पैसे जास्त खर्च होतील म्हणून वैद्यबुवांना बोलावीत नाही?"

"तसं नव्हे हो, आमचे बाबा आजारी पडले म्हणजे काही पथ्य म्हणून फळं वगैरे खातात. ते तेव्हां आम्हांला देत नाहीत. ते तेव्हां सांगतात, "बाळांनो! मनुष्य किती [illegible] खायला दिल्याशिवाय कधी स्वत: खाईल का? पण मी फुटक्या नशिबाचा. आज मला तुम्हांला काही दिल्याशिवाय एकट्याने खावं लागते आहे. म्हणून मला वाटलं की तुम्ही आजारी पडलां असाल!" रघुनाथरावांचा मुलगा म्हणाला.

ते ऐकून शंकररावांचे डोळे उघडले. स्वत:ला सावरून रघुनाथरावांच्या मुलाची पाठ थोपटीत रंगरावांना म्हणाले–"रंगराव, याचे म्हणणे बरोबर आहे, मला बरेच दिवसांपासून बरं नाही. बरं झालं, हा मुलगा आपल्या घरी येऊन आपल्याला बोलावून घेऊन आला."

त्या दिवशी रात्री शंकररावांनी रंगरावांच्या आणि रघुनाथरावांच्या घरच्या सर्व मंडळींना बोलावून छान मेजवानी दिली. शंकररावांच्या मुलांना जणुंकाही आयुष्यात पहिल्याने गोड धोड खायला मिळाले. त्या पुढे त्यांना कधी बापाच्या तोंडाकडे पहात बसावे लागले नाही.

अकलेचा कांदा

एका गावी एक कमी समजूत असलेला मनुष्य होता. त्याला सर्व 'अकलेचा कांदा' म्हणून हाक मारीत. त्याला वाटे, आपल्याला थोडी अक्कल मिळेल का पहावे.

एके दिवशी त्याने एका कोळ्याला विचारले–"काय रे, अक्कल कशी काय मिळेल?" तो म्हणाला–"तू दररोज माशाचा मेंदू शिजवून खात जा."

तो वेडा एका रुपयाला माशाचे एक डोके याप्रमाणे दररोज विकत घेऊ लागला. कोळी डोक्याशिवायचा मासा एका रुपयाला विकून आणखी एक रुपया मिळवू लागला. असाच एक महिना गेल्यावर तो वेडा कोळ्याला म्हणाला–"काय रे, संबंध मासा एका रुपयाला विकतोस, मग फक्त डोक्याची किंमत तू एक रुपया कां घेतोस?"

तो कोळी स्मित करून म्हणाला–"कळलं की नाही, तुला अक्कल आली म्हणून तर तुला ही गोष्ट कळली?" ते ऐकून 'अकलेचा कांदा' मनाचे समाधान झाल्यासारखा निघून गेला.

चोर सांपडला

सुबल हा एका गावी एका सुखवस्तू कुटुंबात लहानाचा मोठा झाला होता. तो शेजारच्या शहरात आपल्या इंद्रलाल नावाच्या मामाकडे राहून विद्याभ्यास करीत असे. इंद्रलालला जादूच्या गमती पुष्कळ करता येत होत्या.

सुबल दर सुट्टीत आपल्या गावी येत असे. एकदां उन्हाळ्याच्या सुट्टीत तो आपल्या गावी आला. गावात त्याला त्या दिवशी लोक आनंदात असल्यासारखे दिसले.

"आज गावात असे काय आहे बुवा? सणबीण तर काहीच नाही. पण लोकांची एवढी धांवपळ कशासाठी बरे चालू आहे?" त्याने सुशील नावाच्या त्याच्या मित्राला विचारले.

"अरे, तुला माहीत नाही का? आपल्या गावी एक थोर महापुरुष आले आहेत. साक्षात् देवाचा अवतारच समज! आपण मागावी ती वस्तू ते तत्काळ दाखवितात. ते पाण्यावर चालतात, विस्तवावर चालतात आणखी आकाशात सुद्धां उडतात म्हणे!" सुशील उत्साहाने वर्णन करून सांगत होता.

परंतु सुबलला ते सर्व खरे वाटले नाही. त्याने आपल्या मित्राला विचारले–"तू स्वतः हे सर्व पाहिलेस का?"

"मी नाही पाहिले बुवा! पण लोक सांगतात खरे! मोठमोठे चमत्कार करून दाखवितात ते!" सुशील म्हणाला.

"कोणता चमत्कार रे?" सुबलने उत्सुकतेने विचारले.

"ते खडावा घालून चालतात. त्या खडावांना खुंट्या नाहीत की पट्या नाहीत. पाय ठेवला की खडावा पायांना चिकटतात. आहे की नाही गंमत!" सुशील म्हणाला.

सुबलच्या मनात लगेच जाऊन त्या थोर महापुरुषाचे दर्शन घेण्याची उत्सुकता वाढली. परंतु तो दमून गेला होता. म्हणून प्रथम तो सरळ घरी गेला. रात्री जेवायला बसला असतां त्याने आईला विचारले–"काय ग आई! गावांत कोणी बुवा आले आहेत म्हणे! तू कधी त्यांच्या दर्शनाला गेली होतीस का?"

सुबलच्या आईने दोन्ही हात जोडून श्रद्धाभक्तीपूर्वक कपाळाजवळ नेऊन नमस्कार करीत म्हटले–"अरे तू घटानंद बुवांच्या विषयी ऐकले नाहीस का? त्यांच्या विरुद्ध शहाण्या माणसाने एक शब्ददेखील बोलू नये. ते कोणी सामान्य साधू किंवा बुवा नाहीत. खरोखरच थोर महापुरुष आहेत."

"त्यांनी असं काय ग करून दाखविले की सर्व त्यांना थोर महापुरुष मानू लागले?" सुबलने विचारले.

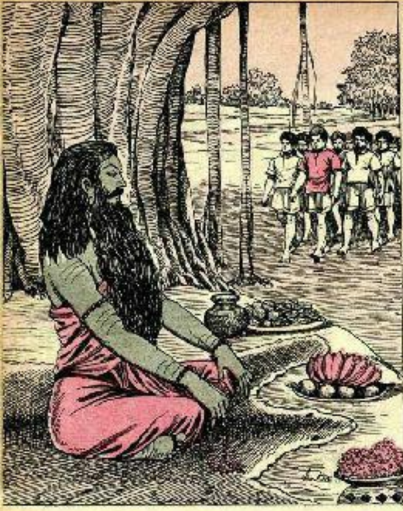
"बाळ! इतर लोक काय म्हणतात, ते काही मला माहीत नाही. परंतु त्या थोर महापुरुषाच्या हाताला गुण आहे बघ! ते औषध काय देतात? अमृत आहे ते 'अमृत'! त्यांनी मंत्रवलेले तीर्थ दिले की ते प्याल्याबरोबर नकुलच्या मुलाचा ताप घटकेत उतरला. शंकरच्या मुलीला एक महिना झाला, जुलाब होत होते. बुवांनी मंत्रवलेले पाणी दिल्यावर दुसऱ्या दिवशी उजाडण्याच्या सुमारास जुलाब थांबले. हे सर्व थट्टेत उडविण्यासारखे आहे का?" आई म्हणाली.

"ते खडावा घालून चालतात त्या खडावांना खुंट्या नाहीत की पट्या नाहीत, तरी खडावा पायांना चिकटलेल्या असतात म्हणे. आई, तू पाहिलेस का ग?" सुबलने आईला विचारले.

"ते आपल्या गावच्या सर्व लोकांनी पाहिले आहे. कोणी कोणी तर त्यांना पाण्यावर आणि विस्तवावर चालताना पाहिले आहे. उद्यां तू त्यांच्या चरणावर डोके ठेवून त्यांचा आशीर्वाद घेऊन ये." सुबलची आई म्हणाली.

सुबलने ती रात्र अंथरुणावर तळमळतच काढली. त्याला भेटायला त्याची मित्रमंडळी आली. सुशील, विष्णू, नटवर आणि इतर

मित्रमंडळींनाबरोबर घेऊन तो गांवाच्या वेशीवरच्या त्या वडाखालच्या रिकाम्या पडक्या घरात आला.

झाडाखाली एका धुनीसमोर हरणाच्या कातड्यावर बुवा समाधिस्थ बसलेले होते. अंगाने उंच आणि आडवे होते, रंग काळसरच होता. त्यांच्या केसांना बैराग्यांसारख्या जटा होत्या आणि त्यांची दाढी बेंबीपर्यंत लांब पसरलेली होती. त्यांचे दोघे दाढी-वाले शिष्य त्यांच्यासाठी चिलीम भरून देत होते. गुरुजींना मधून मधून गांजाचा दम घ्यायची संवय होती.

थोड्या वेळाने डोळे मिटूनच, परंतु उच्चस्वराने त्यांनी "हरहर! बम्, बम्!

शंभो!" म्हटले. नंतर हळूहळू डोळे उघडून मुलांकडे पाहून स्मित हास्यमुखाने जवळ यायला खुणावले. भीतभीत मुलं त्यांच्या-जवळ आली.

"अरे मुलांनो! असे भितां कां? ही घ्या फळे. देवाचा प्रसाद आहे." बुवांनी असे म्हणत फळांकडे बोट दाखविले.

सुबल स्वभावाने तसा भितरा नव्हताच. तरी तेथल्या वातावरणाची थोडी दहशत त्याला वाटल्याशिवाय राहली नाही. तो भीतभीत पुढे सरकत बुवांच्या जवळ गेला. त्याच्या पाठीमागून इतर मुलेसुद्धां जवळ गेली. बुवांनी सर्वांना प्रेमाने जवळ बोला-वून फळे व मिठाई दिली आणि म्हणाले– "तुम्ही पुन्हां संध्याकाळी या बरं का! तुम्हांला फळे व मिठाया मिळतील."

मुलांनी बुवांना नमस्कार केला आणि बाहेर आले. सुबल थोडा संशयीवृत्तीचाच मुलगा होता. तरी त्याचा बुवांवर थोडा विश्वास बसला. त्याचबरोबर त्यांचे चमत्कार पाहण्याची इच्छा त्याच्या मनात वाढली.

त्या दिवशी संध्याकाळी मुलं बुवांच्या दर्शनाला आली तेव्हां त्यांना तेथे मोठी गर्दी दिसली. बुवांसाठी फळफळावळ, मिठाया, तांदूळ, फुले व हार घेऊन आलेल्या लोकांची गर्दी होती ती.

हळूहळू संध्याकाळ झाली. बुवांच्या पुजेची वेळ झाली. बुवा 'हरहर शंभो!' म्हणत उठून उभे राहले. तेवढ्यात बुवांचे दोन पट्टशिष्य त्यांच्या जवळ येऊन उभे राहले.

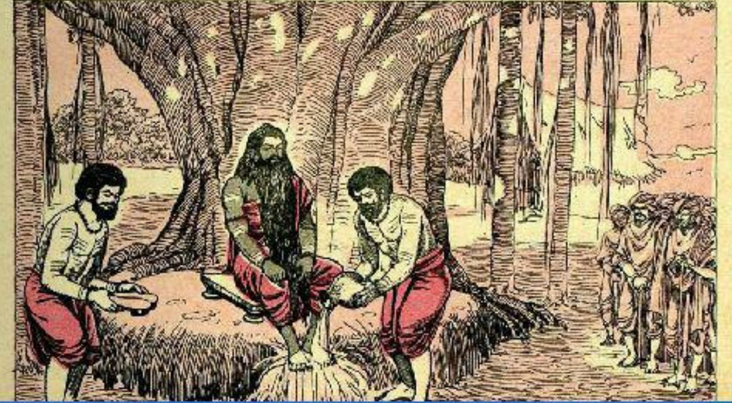
"हात पाय धुवायला पाणी आणले का गंगेचे?" बुवांनी आपल्या शिष्यांना विचारले.

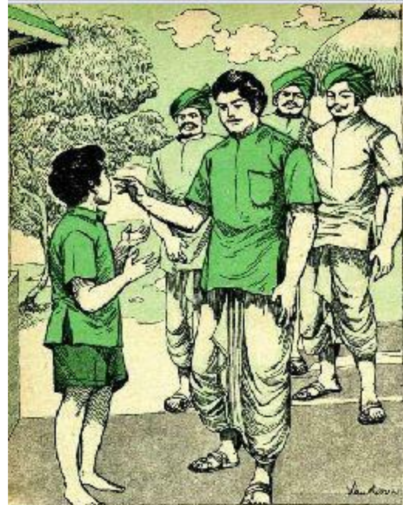
"गंगाजळ आणून तयार ठेवले आहे गुरुवर्य! आपण येऊन हात पाय धुवून घ्यावेत!" एक शिष्य म्हणाला.

बुवा एका पाटावर येऊन बसले. एक शिष्य गंगेचे पाणी पायावर घालू लागला. दुसरा शिष्य खुंट्या पट्टी शिवायच्या खडावा घेऊन आला. त्याने त्या बुवांच्या-समोर आणून ठेवल्या. बुवा त्यांवर उभे राहून क्षणभर डोळे मिटून उभे राहले. काही तरी मंत्र म्हटला, चार पावले चालल्यावर पुन्हा आपल्या जागेवर येऊन बसले.

"घटानंद महाराज की जय!" असा जमलेल्या लोकांनी जयजयकार केला.

ते सर्व पाहून सुबलला आश्चर्यच वाटले. आहे खरा चमत्का अद्भुत मंत्रशक्ती प्राप्त असल्याशिवाय कधी हे शक्य होईल का? बुवांनी सर्वांसमक्षच पाय धुतले होते तेव्हां पायाला डिंकबिंक लावला असेल असा संशय येण्याचे कारण नव्हते. कोणती तरी यौगिक क्रियाच ही असली पाहिजे. त्याचे मामा त्याहून जास्त चकित करून

सोडणाऱ्या गोष्टी करून दाखवीत. परंतु ती सर्व जादू नसून फक्त हातचलाखी आहे असे ते सांगत. सुबलला त्यातल्या बऱ्याच गोष्टी चांगल्या माहीत होत्या. परंतु त्याच्या मामांना हे अद्‌भुत करून दाखविता येईल का? सुबलच्या मनात शंका होती.

सुबलने घरी आल्याबरोबर आपल्या मामाला बुवांच्या अद्‌भुत दिव्य शक्तींचे वर्णन लिहून कळविले. अशा थोर पुरुषाच्या दर्शनाने जन्म सार्थक झाल्याचे पण त्याने लिहिले होते. सुबलच्या मामांनी ते पत्र लक्षपूर्वक वाचले व एक चिट्ठी लिहून आपल्या एका मित्राकडे पाठविली.

दुसऱ्या दिवशी रविवार होता. जादुगार इंद्रलाल स्वतः आपल्या तिघां मित्रांना बरोबर घेऊन सुबलच्या घरी आला. त्याचे तिघे मित्र उंच बांध्याचे आणि कमावलेल्या शरिराचे होते.

मामाला असा अचानक आलेला पाहून सुबलला आश्चर्य वाटले. पण मामा त्याला म्हणाला–"तुझे पत्र वाचल्यावर त्या बुवांना भेटण्यासाठी घाईघाईने आलो रे!" सुबलला आनंद झाला की त्याचे पत्र फुकट गेले नाही.

"तुमचे हे बुवा आणखी कित्येक जादूचे प्रयोग दाखविणार आहेत!" इंद्रलाल बरोबर आलेल्या तिघांपैकी एक जण म्हणाला.

"तुम्हांला कसं काय कळले?" सुबलने विचारले.

"आम्ही जे ऐकले आहे, त्यावरून घटानंद महाराज आणखी कित्येक अविश्वसनीय प्रयोग करून दाखविणार आहेत. मुनीराम आणि प्रसाद दोघांनी त्या बुवांवर कडक नजर ठेवली पाहिजे. नाहीतर ते आपल्याला ओळखतील व अंतर्धान पावतील. लक्षांत ठेवा, विसरू नका!" आणखी एकजण म्हणाला.

ते दोघे भिकाऱ्यांचा वेष करून लगेच तेथून निघाले. तिसरा मागे राहला. तो सुबलला म्हणाला–"बुवांची, पुजा केव्हा सुरू होते रे?"

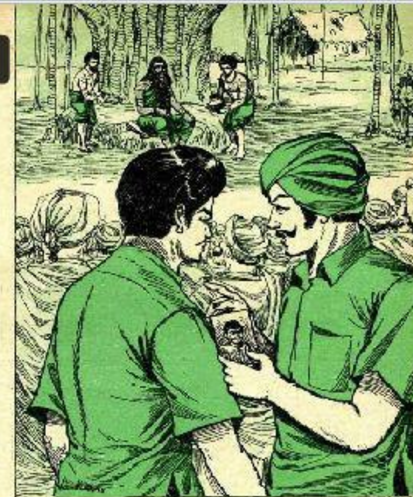
"आता फार उशीर नाही, वेळ झालीच आहे. ते खडावा घालून चालतात ते पहायचे असेल तर निघालेच पाहिजे. मी दाखवितो तुम्हांला जायची वाट." सुबल उत्सुकतेने म्हणाला.

सर्वजण एकदमच निघाले. वडाच्या झाडाजवळ पोंचल्यावर इंद्रलालबरोबर आलेल्या माणसाने आपल्या खिशातून एक लहानसा फोटो काढून पाहिला आणि थोडा वेळ घटानंद महाराजांकडे लक्षपूर्वक पाहिले. नंतर म्हणाला–"इंद्रलाल! आपला अंदाज बरोबर निघाला बरं का?"

भिकाऱ्यांचा वेष करून गेलेले दोघेजण बुवांच्या इतर शिष्यांबरोबर मागच्या बाजूला जाऊन उभे राहले होते.

बुवांनी हातपाय धुतले आणि पट्टी शिवायच्या खडावांवर पाय ठेवले आणि चालू लागले. सुबलने आपल्या मामाचा हात धरून खुणावले व म्हणाला–"लवकर पहा, मामा! आहे ना आश्चर्य करण्यासारखे!"

"पहा, सुबल तूसुद्धां लक्ष लावून पहा, खडावा पायाला गोंद लावल्यासारख्या चिकटल्या आहेत. ही जुनी मंत्रविद्या आहे. खडावांना वार्निशच्या ऐवजी बाभळीचा

डिंक लावून ठेवतात. खडावा वार्निश लावल्यासारख्या दिसत आहेत की नाहीत, पहा! तो डिंक चांगल्या जातीचा असावा आणि सावधपणे लावला गेला आहे. ओले पाय बाभळीच्या डिंकाला सहजच चिकटतात." इंद्रलाल म्हणाला.

बुवांची मंत्रविद्या ती काय सुबलला आतां चांगली कळली.

त्यानंतर इंद्रलालने सुबलला समजावून सांगितले की हा घटानंद बैरागी अट्टल चोर व दरोडेखोर आहे. माझ्याबरोबर आलेला मित्र एक पोलीस इंस्पेक्टर आहे. आतां तो काय काय करतो ते सर्व मुकाट्याने पहात रहा."

इतक्यात शिट्टी वाजली. गर्दीतून भिकाऱ्याच्या वेषात उभे राहलेले दोघे आडदांड शिपाई हातकड्या घेऊन बुवांच्या समोर येऊन उभे राहले. त्यांचा ऑफीसर दोन्ही हातात दोन पिस्तुले घेऊन उभा होता. दरडावून बुवांना म्हणाला–"जीव हवा असेल तर हात वर करून गप्प उभा रहा." जमलेल्या गर्दीत गोंधळ उडून गेला. दूर पळून जाऊन लोक ते विचित्र दृश्य पाहू लागले.

"रंगराव, खेळ समाप्त! तुझा अवतार संपला!" असे म्हणत पोलीस इंस्पेक्टर पुढे आला आणि बुवांची दाढी त्याने ओढताच ती हातात आली. बुवांचे रूपच पालटले.

त्यानंतर तेथे जमलेल्या लोकांना उद्देश्यून इन्स्पेक्टर म्हणाला–"मित्र हो! तुम्हांला आणखी एक खेळ बघायला मिळाला आहे! बुवांचा अवतार पालटला आहे. यांच्या पूर्वजन्माची गोष्ट ऐका. हा रंगराव नांवाचा एक अट्टल दरोडेखोर आहे. हा आपल्या दोघां साथीदारांसह तुरुंगातून पळून गेला

पट्टशिष्य म्हणून रहात आहेत."

रंगराव आपल्या पिशवीत हात घालू लागतांच इन्स्पेक्टर दरडावून म्हणाला–"खबरदार! तू काही हालचाल केलीस तर! तुझी पिस्तुले आहेत तेथेच राहू देत! नाहीतर माझी गोळी तुझ्या डोक्यातून आरपार निघून जाईल. शहाण्या माणसासारखे दोन्ही हात मुकाट्याने पुढे कर आणि हातकड्या घालून घे!" असे म्हणत इन्स्पेक्टराने रंगरावच्या हातात हातकड्या घातल्या.

घटानंदांच्या पिशवीतून लहान पिस्तुले, गोळ्या वगैरे वस्तू निघाल्या. त्याचबरोबर ताप, पडसे, जुलाब वगैरेच्या औषधांच्या बाटल्या निघाल्या.

"अस्सं! म्हणजे हे मंत्रवलेले पाणी आहे वाटते? हेच रोग्यांना देऊन त्यांचे आजार हे बुवा बरे करीत असत म्हणायचे! घरी जाऊन आईला हे सर्व सांगितले पाहिजे." असे म्हणत सुबल आपल्या घरी पळत निघून गेला.

निंदा की स्तुती

एकदा एका राजाकडे शेजारच्या देशातून तिघी बहिणी आल्या. एक उत्तम गात असे, दुसरी छान वाजवीत असे तर तिसरी उत्तम नृत्य करीत असे. तिघींनी आपापली कला दाखविली. परंतु राजाने त्यांची प्रशंसा केली नाही की त्यांना पारितोषिक दिले नाही. तरी त्याने त्यांना आपल्या अतिथिगृहात राहण्याचा फार आग्रह केला. त्यांनी होकार दिला. अतिथिगृहात राजाने नेमलेले हेर होते.

अतिथिगृहात पोचताच तिघी बहिणींनी राजाची आपापल्या कल्पनेप्रमाणे निंदा केली. एक म्हणाली–"हा राजा म्हणजे नुसता जळते लाकूड आहे!" दुसरी म्हणाली–"नाही, कांट्यांची मोळी आहे!" तिसरी म्हणाली–"ते काही नाही, दगड आहे!"

हेरांकडून राजाला ते सर्व कळले. राजाने त्यांना दरबारात बोलवून विचारले–"काल अतिथिगृहात माझ्याविषयी काय काय बोललात ते पुन्हां सांगाल का?"

पहिली म्हणाली–"महाराज! मी आपणाला जळते लाकूड म्हटले. जळत्या लाकडांवरच सैंपाक होतो व थंड झाल्यावर जेवतां येते. तात्पर्य आपल्याबरोबर बोलतांना घाई करतां कामा नये."

दुसरी म्हणाली–"महाराज! मला हे कबूल नव्हते! म्हणून मी आपणांला कांट्याची मोळी म्हटले. म्हणजे आपण फणसासारखे आहां. कांटेरी कवचाआड गोड हृदय आहे आपलं! माणसाने धीर राखून वागलं पाहिजे!"

"महाराज! हेदेखील मला बरोबर वाटत नाही. फणस थोडा वेळ चांगला राहतो. नंतर कुजून जातो. परंतु खडीसाखर फार दिवस टिकते. दिसायला दगड असली तरी गोड असते ती. म्हणून मी आपणांला दगड म्हटले." तिसरी म्हणाली.

राजाने त्यांचे प्रसंगावधान व हुशारी पाहून तिघींना बक्षिस दिले.

धारा नगरीचे पंडित

धारा नगरीचा राजा भोज हा विद्वानांचा व कवींचा आदर करी. कालीदास वगैरे कवि कविता म्हणून राजाकडून मोठमोठी पारितोषिके मिळवीत. हे सर्व कांति कवि नांवाच्या एका कवीला कळले. त्याला कालीदासाचा हेवा वाटू लागला व त्याची मान खाली करण्याचे ठरवून तो धारा नगरीला आला.

धारा नगरीच्या वेशीवर पोचताच त्याला एक मुलगी भेटली. कांतिकवीने तिला विचारले–"कोणाची ग मुलगी तू ?"

ती म्हणाली–

हरहर स्मरते नित्यम्, बहु जीव प्रपालकः ।
अरण्य वसते नित्यम्, तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात् नित्य अरण्यात राहून 'हर हर'चे नित्य स्मरण करीत, म्हणजे हाकीत रहात अनेक गुरांचे पालन करणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या जातीची मी मुलगी आहे.")

कांतिकवी ते उत्तर ऐकून चकितच झाला. थोडा पुढे गेल्यावर त्याला काही बायका पाणी भरत असलेल्या दिसल्या. एकीला त्याने विचारले–"कोण ग मुली तू ?"

ती म्हणाली–

चतुर्मुखो न च ब्रह्मा, वृषारूढो न शंकरः ।
अकाले वर्षते मेघः, तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात् "चार तोंडे आहेत, पण ब्रह्मदेव नाही. बैलावर बसतो, पण शंकर नाही. अकाली वृष्टी करतो, पण मेघ नव्हे. त्याची म्हणजे, चार तोंडे असलेल्या कातड्याच्या पिशवीत पाणी भरून ते बैलावर घरोघरी भरणाऱ्या पाणक्याची मुलगी आहे मी.")

ते उत्तर ऐकून कांतिकवी जास्तच चकित झाला. थोडा पुढे गेला आणि आणखी एका स्त्रीला त्याने विचारले–"तू कोणाची मुलगी ग ?"

ती म्हणाली–

पंचभर्ता न पांचाली, द्विजिह्वा न च सर्पिणी ।
वानरी न च कृष्णास्या, तस्याहम् कुलबालिका ।।

(तात्पर्य–ती लेखकाची मुलगी आहे. लेखक पांच बोटांनी धरून बोरूच्या दुभंगलेल्या जिभेला शाईत बुडवून तिचे तोंड काळे करून लिहितो. बोरू धरायला पांच बोटे लागतात, परंतु ती पांचाळी म्हणजे द्रौपदी नव्हे. दुभंगलेली जीभ असून साप नव्हे व तोंड शाईत बुडवून काळे झाले असून वानरी नव्हे." अशा बोरूने लिहिणाऱ्या लेखकाची मी मुलगी आहे.")

कांतिकवी ते उत्तर ऐकून खूष झाला. त्याचे औत्सुक्य वाढले. त्याने आणखी एका स्त्रीला विचारले–"कोण ग मुली तू ?"

तेव्हां ती म्हणाली–

नित्यम् जुहोति द्रव्याणि, चौर्यकारी दिनेदिने ।
शत्रुम् मित्रम् न जानाति, तस्याहम् कुल कन्यका ।।

(अर्थात्–नित्य पदार्थांचा होम करीत राहून दररोज चोरी करीत असतां शत्रु किंवा मित्र न ओळखणाऱ्याची–म्हणजे सोनाराची मी मुलगी आहे.")

कांतिकवी आतां मात्र फारच चकित झाला. त्याने आणखी एका मुलीला विचारले–"तू कोणाची ग मुलगी ?")

तिने पण गमतीदार उत्तर दिले–

बाहुरस्ति, शिरो नास्ति, न सत्यम् कुलिकादश
तस्योत्पत्ति करो यस्तु, तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात् "हात असूनही डोके नाही की हातांना दहा बोटे नाहीत असा सदरा शिवणाराची, शिप्याची मुलगी आहे मी.")

ते सर्व ऐकून कांतिकवी विचार करीत पुढे निघाला की 'या धारानगरीत खालच्या जातीत जन्मलेल्या बायकांना संस्कृत येते आणि त्या कवितेत इतके चातुर्यपूर्ण उत्तर कसे काय देतात? स्त्रियांमध्ये एवढे चातुर्य आहे तर पुरुषांचे विचारायलाच नको. त्यांतल्या पंडितांत कालिदास हा तर फारच मोठा पंडित असणार.' असा विचार करीत थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्याला आणखी एक स्त्री दिसली. तिला त्याने विचारले–"कोणाची ग मुलगी तू ?"

ती म्हणाली–

निर्जीवो जीवितो वापि श्वासोच्छ्‌वास विशेषतः
कुटंब कलहो नास्ति, तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात् "निर्जीव असून जिवंत प्राण्यासारखा श्वासोच्छ्‌वास घेतो. आपसांत कौटुंबिक भांडण नाही. अशा जातीच्या लोहाराची मुलगी आहे मी." लोहाराचा भाता श्वासोच्छ्‌वास करतो, परंतु त्याला जीव नसतो. त्याचा भाता परस्परांला भेटतो, पण भांडण करीत नाही.)

ते उत्तर ऐकून कांतिकवीचा स्वतःच्या कानांवर विश्वास होईना. तो चकित होऊन पुढे निघाला. त्याला आणखी एक स्त्री भेटली. तिला त्याने विचारले–"कोण ग तू? कोणाची मुलगी?"

ती म्हणाली–

द्विराजा नगरी एका, नित्यं युद्धं च जायते ।
तदुत्पत्ति करो यस्तु तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात्, एकाच नगराचे दोन राजा आहेत, दोघांचे नित्य कलह होतात. ते उत्पन्न करणाऱ्या जातीची कन्या आहे मी. न[illegible] म्हणजे कापूस त्याचे बी काढणारे यंत्र. दोन राजा म्हणजे दोन जाड रूळ. ते परस्परांशी घासले जातात. ते यंत्र करणारा, म्हणजे सुतार त्याची मुलगी.)

इतक्यात आणखी एक स्त्री तिकडे आली. तिला पुन्हां कवीने विचारले–"तू कोणाची मुलगी ग?"

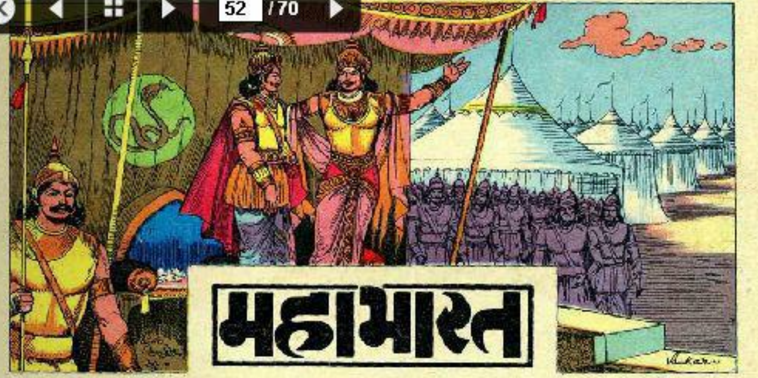
ती म्हणाली–

चक्रैकम् न रथी सूर्यो, भूमौ तिष्ठति सारथिः ।
अगस्त्यतात निर्माण स्तस्याहम् कुलबालिका ।।

(अर्थात् एकच चक्र आहे, पण रथी सूर्य नाही. सारथी पृथ्वीवर बसतो. अगस्त्याच्या मुलाची सृष्टी करतो त्याची मुलगी आहे मी. म्हणजे कुंभाराची मुलगी. अगस्त्य ऋषी मडक्यात जन्मले सूर्याच्या रथाला एकच चाक असते असे सांगतात.)

धारानगरीतल्या लहान थोर जातीच्या मुलींचे चातुर्य पाहून कांतिकवि चकित झाला. त्याने कालिदासाची मान खाली करण्याचा विचार मनांतून काढून टाकला आणि परत आपल्या गावी निघून गेला.

दहा दिवस युद्ध केल्यावर भीष्माचार्य शरपंजरावर पडले. ते शिखंडीबरोबर युद्ध करणार नाहीत हे कळल्यावर अर्जुनाने शिखंडीलाच पुढे करून पाठीमागून शरवृष्टी केली. अशातऱ्हेने भीष्माचार्यांचा देह शरपंजरावर पहुडला

भीष्माचार्य रणांगणावर पडले खरे, परंतु त्यांना इच्छामृत्यूचे वरदान असल्यामुळे ते गतप्राण झाले नाहीत. त्यांचा देह अंगात शिरलेल्या बाणांवर अडकून राहला. त्यावेळी त्यांना भयंकर तहान लागली होती. अर्जुनाने पृथ्वीला एक बाण मारून पाताळ गंगेचे पाणी फवाऱ्यासारखे बाहेर आणले. ते पिऊन उत्तरायण येईपर्यंत भीष्माचार्य शरपंजरी पडून राहले.

भीष्माचार्यांच्या पाठीमागून कौरव सैन्याचे सेनापतित्व द्रोणाचार्यांना देण्यात आले. त्यांनी पांच दिवस युद्ध केले. त्यांनी चक्रव्यूहाची रचना केली. त्यात अभिमन्यूने प्रवेश केला. त्याच्यावर अनेक महारथींनी एकदम हल्ला करून त्याला ठार केले. त्यावेळी अर्जुन इतरत्र युद्ध करीत होता. अभिमन्यूच्या पाठोपाठ इतर पांडववीर चक्रव्यूहात शिरले, परंतु जयद्रथाने त्या सर्वांना अडविले. म्हणून कोणी अभिमन्यूच्या मदतीला येऊ शकला नाही

ते कळल्यावर अर्जुनाने प्रतिज्ञा केला की दुसऱ्या दिवशी सूर्यास्ताच्या आत जयद्रथाचा वध करीन आणि त्याप्रमाणे त्याने वध केला देखील. त्यानंतर द्रोणाचार्य आणि धृष्टद्युम्न

यांचे युद्ध होत होते. त्यावेळी धर्मराजाच्या तोंडी "अश्वत्थामा हतः । नरो वा कुंजरो वा", म्हणजे अश्वत्थामा वारला, परंतु तो मनुष्य होता की हत्ती हे माहीत नाही. असे ऐकून द्रोणाचार्यांनी शस्त्रसन्यास घेतला. तेव्हां धृष्टद्युम्नने त्यांचा वध केला.

द्रोणाचार्यांच्या मृत्यूनंतर कर्णाकडे कौरवांच्या सैन्याचे सेनापतित्व आले. कर्णाने त्याचे सारथ्य शल्याने केले पाहिजे असे दुर्योधनाला सांगितले. शल्याने दुर्योधनाच्या विनंतीवरून ते मान्य केले. कर्णाने दोन दिवस युद्ध केले. ते दोन्ही दिवस शल्य कर्णाला त्याच्या पापकर्मांची आठवण करून देऊन टोचण्या देत राहला. त्यामुळे कर्णाचा युद्धोत्साह भंग होत गेला. दुसऱ्या दिवशी तो युद्ध करीत असता त्याच्या रथाचे चाक जमिनीत रुतले. कर्ण ते वर काढीत असतां अर्जुनाने त्याला मर्मी बाण मारून त्याचा वध केला.

कर्णानंतर शल्य कौरव सैन्याचा सेनापति झाला. तो त्याच दिवशी युधिष्ठिराशी युद्ध करीत असतां धराशायी झाला. अठराव्या दिवशी युद्ध संपले. या युद्धात अरुग्ण अक्षौहिणी सैन्य ठार झाले. दुर्योधनाशिवाय त्याच्या भावंडांपैकी कोणी जिवंत राहला नाही. भीमाने दुःशासनाचा वध केला आणि सर्वांसमक्ष तो त्याचे रक्त प्याला.

या युद्धात दोन्ही बाजूचे सहस्त्रावधी योद्धे धरातीर्थी पडले. पांडवांच्या बाजूचे पच पाडव, उपपांडव, युयुत्सु, सात्यकी, धृष्टद्युम्न आणि शिखंडी वाचले.

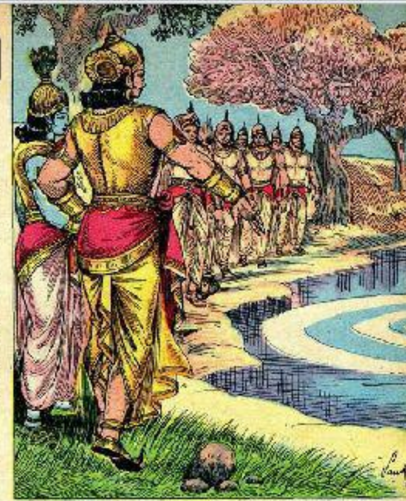
युयुत्सु हा धृतराष्ट्राचा मुलगा होता. म्हणून युद्ध संपतांच तो हस्तिनापूरला गेला.

कौरवांच्या बाजूचे अश्वत्थामा, कृपाचार्य, कृतवर्मा आणि दुर्योधन वाचले. युद्धाच्या अगदी शेवटी कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा दुर्योधनाचा शोध काढीत खूप हिंडले, परंतु तो कोठे दिसला नाही. तो आपल्या खांद्यावर आपली गदा टाकून एका सरोवराच्या काठी गेला. कृतवर्मा, कृपाचार्य व अश्वत्थामा तिघे जिवंत असल्याचे त्याला माहीत नव्हते. तलावाच्या काठी उदास मनाने बसलेल्या दुर्योधनाजवळ संजय आला. दुर्योधन आपल्या पराभवाविषयी आणि त्याच्या बाजूच्या थोर वीरांच्या वधाविषयी शोक करीत बसला असतां त्याला समोर संजय दिसला. तो त्याला म्हणाला–"आपल्यापैकी तुझ्याशिवाय आणखी कोणी वाचला नाही का? बाबांना जाऊन सांग की मी या तलावात लपून बसलो आहे." असे सांगून त्याने तलावात प्रवेश केला.

संजय दुर्योधनाला भेटून परत येत असतां त्याला वाटेत कृतवर्मा, कृपाचार्य आणि अश्वत्थामा भेटले. त्यांनी त्याला विचारले–"तू दुर्योधनाला कोठे पाहिलेस का?"

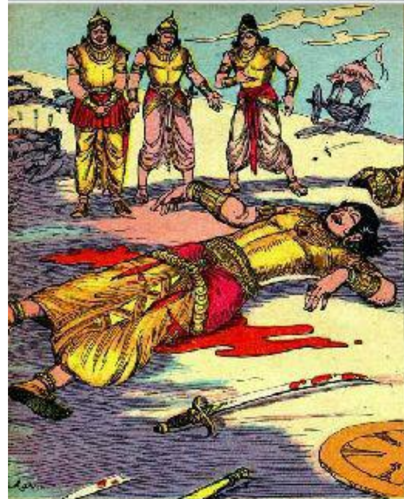
संजयने त्यांना तो तलाव दाखविला आणि म्हणाला–"दुर्योधन श्वास रोखून त्या तलावात लपून बसला आहे."

अश्वत्थामा जोराने रडू लागला आणि म्हणाला–"अरेरे, त्याला आम्ही जिवंत आहो, हे माहीत नाही वाटते? आम्ही चौघे मिळून पांडवांचा पराभव करू शकलो नसतो का?" त्यानंतर ते तिघे पांडवांशी युद्ध करण्यास निघाले. परंतु युद्धभूमीवर पोचेतों काळोख पडू लागला होता. कौरवांच्या शिबिरातून स्त्रियांना नोकर हस्तिनापूरला घेऊन जात होते.

युद्ध संपताच पांडव कृष्णाला बरोबर घेऊन दुर्योधनाचा शोध करू लागले. दुर्योधनाचा वध करण्याचा त्यांचा विचार होता. शेवटी तो तलावांत लपला असल्याचे त्यांना कळले. ते सर्व तेथे आले.

युधिष्ठिर दुर्योधनाला म्हणाला–"तुझा वंशनाश झाला आहे. आतां तू स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी या तलावांत लपून बसला आहेस का? बाहेर ये आणि आमच्याशी शूरासारखा युद्ध कर. तुला ही कापुरुषता शोभत नाही. आमचा पराभव झाल्याशिवाय तुझा अधिकार कायम कसा होईल? ये युद्ध करून आमचा पराभव कर."

"मला राज्य नको. तूच आतां त्याचा उपभोग कर." दुर्योधन म्हणाला.

"मला तुझ्या हातचे दान म्हणून राज्य नको आहे. याशिवाय दान करायला तुझ्या हातात राज्य आहे तरी कोठे? आमचा पराभव करून खुशाल राज्य कर. नाहीतर आमच्या हातून आपली हार मान्य कर" युधिष्ठिर म्हणाला.

पांडवांची ती कटु वाक्ये ऐकून दुर्योधन चिडला आणि तलावाबाहेर आला. तेव्हां त्याचे भीमाशी गदायुद्ध झाले. त्या युद्धात भीमाने दुर्योधनाच्या मांडीवर गदाप्रहार करून त्याला खाली पाडले. दुर्योधन जमिनीवर आदळला, परंतु अद्याप मेला

नव्हता. त्याच वेळी कृपाचार्य, कृतवर्मा व अश्वत्थामा तेथे आले. दुर्योधनाला त्या स्थितीत पाहून त्यांना फार वाईट वाटले. अश्वत्थाम्याने दुर्योधनासमोर एक घोर प्रतिज्ञा केली. म्हणाला-"आज रात्रीच्या आत मी सर्व पांडवांचा आणि पांचालांचा वध करीन. ते ऐकून प्रसन्न होऊन दुर्योधनाने अश्वत्थाम्याला आपला सेनापती म्हणून नेमले.

त्यानंतर तिघे तेथून निघून गेले आणि पांडवांच्या शिबिराजवळ एका गुप्तस्थानी लपून बसले. तेथे एक जंगल होते. तेथे एक सहस्त्र फांद्या असलेला एक विशाल वटवृक्ष होता. त्याच्या खाली तिघे विश्रांतीसाठी राहले. अश्वत्थाम्याने त्या रात्री अन्यायाने, सर्व झोपी गेले असतां शत्रूचा वध करण्याचे ठरविले. त्याने त्यासाठी कृपाचार्य व कृतवर्मा दोघांचे मन वळविले. त्याने त्या दोघांना पांडवांच्या शिबिराच्या दारावर उभे केले आणि स्वत. हातात तलवार घेऊन तो पांडवांच्या शिबिरात शिरला. पहिल्याने त्याने धृष्टद्युम्नाचा वध केला. जी गडबड झाली त्यामुळे काही लोक जागे झाले आणि अश्वत्थाम्याला मारायला धावले. परंतु अश्वत्थाम्याने सर्वांना ठार केले. त्यानंतर त्याने सर्व उपपांडवांचा वध केला. तोपर्यंत शिबिरात जागा जाग झाली. काही लोक अश्वत्थाम्याशी युद्ध करून ठार झाले. जे बाहेर पळून जाण्याच्या खटपटीत होते त्यांना कृपाचार्य व कृतवर्मा दोघांनी ठार केले. त्यानंतर तिघांनी शिबिराला आग लावली. नंतर ती बातमी सांगायला ते दुर्योधनाकडे तलावावर गेले.

त्या दिवशी रात्री पांडव शिबिरात नव्हते. असते तर कदाचित अश्वत्थाम्याच्या हाती ठार झाले असते किंवा अश्वत्थाम्याच्या हातून झालेला तो घोर प्रसंग थांबवू शकले असते.

कृपाचार्य, कृतवर्मा व अश्वत्थामा जेव्हां तलावाच्या काठी आले. तेव्हां दुर्योधन आपल्या शेवटच्या घटकेची वाट पहात पडला होता. त्याला सर्व उपपांडवांचा वध ऐकून अत्यंत आनंद वाटला. त्या आनंदातच त्याचा जीव गेला.

युद्धात पूर्ण विजय मिळाला असून ही अश्वत्थाम्याच्या कपटाने त्याच्या हाती उपपांडवांचा व इतर नातेवाइकांचा वध झाल्याचे वर्तमान ऐकून पांडव व द्रौपदी शोक करू लागले. भीमाला भयंकर राग आला व तो अश्वत्थामाचा वध करण्यासाठी निघाला. तेव्हां द्रौपदी त्याला म्हणाली– "अश्वत्थाम्याच्या कपाळावर मणी आहे. त्याचा वध करून मला तो मणी आणून द्या. तेव्हा कोठे माझ्या मनाचे समाधान होईल."

तेव्हां भीम धनुष्यबाण घेऊन रथात बसून निघाला. ते पाहून कृष्णाने भीमाच्या मदतीला अर्जुनालादेखील बरोबर पाठविले. कृष्णाबरोबर युधिष्ठिर व अर्जुनदेखील आणखी एका रथात बसून निघाले. ते लवकरच भीमाला भेटले. परंतु भीमाला परतवणे त्यांना शक्य झाले नाही.

ते गंगेकाठी पोचले तेव्हां व्यास मुनी अनेक ऋषी मुनींबरोबर त्यांना दिसले. अश्वत्थामा ऋषींच्या घोळक्यात सर्वांगाला भस्म लावून आणि वल्कलवस्त्रे धारण करून उभा होता. त्याला पाहतांच भीमाने सिंहगर्जना केली अश्वत्थामा भीमाला व त्याच्या पाठीमागून कृष्ण, युधिष्ठिर व

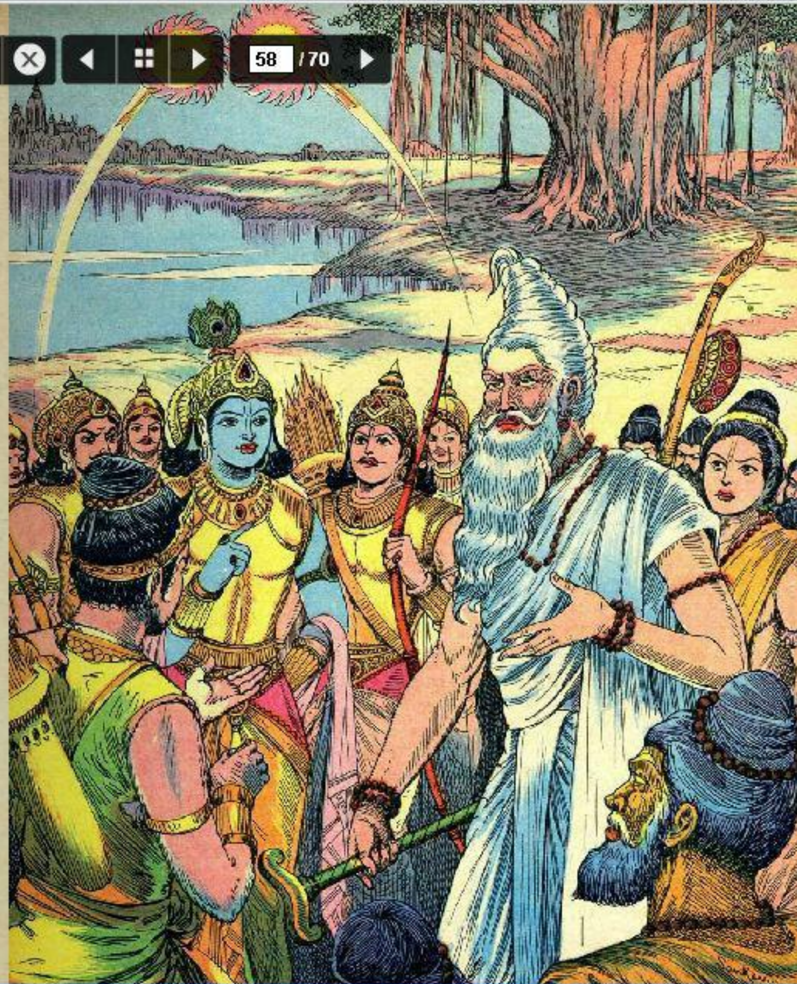
अर्जुन तिघांना येत असलेला पाहून चकित झाला. तो किंकर्तव्यविमूढ स्थितीत जागच्या जागी उभा होता. तेव्हां त्याने आपल्या वडिलांकडून शिकून घेतलेल्या ब्रह्मशिरो-नायकास्त्राचे आवाहन केले. त्याचा प्रयोग करीत म्हणाला–"आतां पृथ्वी अपांडव होवो!" तेव्हां कृष्णाने सुचविल्यावरून अर्जुनाने त्याच अस्त्राचा प्रयोग केला. दोन्ही अस्त्रांचे परस्परांशी भयंकर द्वंद्व झाले.

तेव्हां व्यास व नारद समोर आले. त्यांनी दोघांना समजावून सांगितले की दोघांनी आपापले अस्त्र परत घ्यावे. अर्जुनाने आपले अस्त्र परत घेतले. परंतु अश्वत्थाम्याला ते परत घेता आले नाही. तो अत्यंत दीन होऊन व्यास मुनींना म्हणाला– "महात्मन्! मी भीमाला भिऊन या अस्त्राचा प्रयोग केला होता. ते परत घेणे मला शक्य नाही. पांडवांचे निर्मूलन झाल्यावरच हे शांत होईल."

ते ऐकून कृष्ण म्हणाला–"ठीक आहे. यावेळी पांडवांचा अंश उत्तरेच्या पोटात आहे. त्याच्यावर तू त्या अस्त्राचा प्रयोग कर."

शेवटी ऋषींनी मध्यस्थी करून असा समेट केला की, अश्वत्थाम्याने आपल्या कपाळावरचा मणी अर्जुनाला द्यावा आणि अर्जुनाने अश्वत्थाम्याच्या वधाचा हट्ट धरू नये. त्याप्रमाणे अश्वत्थाम्याने आपल्या कपाळावरचा मणी काढून अर्जुनाला दिला आणि स्वत: जंगलात तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेला, भीमाने तो मणी द्रौपदीला नेऊन दिला आणि शोक न करण्यास तिला सांगितले. द्रौपदीने तो मणी स्वत: न घेतां युधिष्ठिराला मस्तकावर धारण करण्यासाठी दिला.

तिकडे हस्तिनापूरला आपले शंभरच्या शंभर पुत्र मृत्युमुखी पडल्याचे वृत्त ऐकून धृतराष्ट्र शोक करू लागला. संजयाने त्याचे सांत्वन करण्याचा यत्न करून पाहिला. म्हणाला–"तुझे शंभर पुत्रच नव्हे, अठरा

अक्षौहिणी वीरसुद्धां रणांगणी पडले व त्यांना स्वर्गप्राप्ती झाली आहे. जगातले क्षत्रिय राजे जवळजवळ सर्वच नष्ट झाले आहेत. त्यांचा अग्निसंस्कार तूच करविला पाहिजेस!"

धृतराष्ट्रानंतर गांधारी, कुंती आणि अंतःपुरातील इतर स्त्रिया रडतरडत युद्ध भूमीवर आल्या. ते कळल्यावर पांडव, कृष्ण, सात्यकी आणि युयुत्सूलाबरोबर घेऊन तेथे आले.

युधिष्ठिराने धृतराष्ट्राला नमस्कार केला आणि त्याला भेटायला आलेल्या सर्व लोकांचा परिचय करून घेतला. धृतराष्ट्र आतल्या आत कुढत होता. सर्वांत प्रथम तो युधिष्ठिराला भेटला आणि त्यानंतर तो भीमाला भेटण्यासाठी थोडा पुढे सरकला. कृष्णाने चटकन भीमाला थोडे मागे ओढले आणि भीमाची एक मूर्ती पुढे केली. धृतराष्ट्राने त्या मूर्तीला कडकडून आलिंगन केले. तत्क्षण त्या मूर्तीचा चक्काचूर झाला. त्या मूर्तीच्या जागी स्वतः भीम असता तर …गतप्राण झाला असता. धृतराष्ट्राच्या अंगात एक हजार हत्तींचे बळ होते. म्हणून धृतराष्ट्र त्या लोखंडी मूर्तीचा चक्काचूर करू शकला. परंतु दम लागून खाली जमिनीवर पडला. त्याच्या नाकातोंडातून रक्त वाहू लागले. नतर शोक करण्याचे सोंग करीत म्हणाला–"भीमा! काय रे झाले तुला!"

कृष्ण स्मित करून म्हणाला–"राजा! भीमाला काही एक झाले नाही. ती तर भीमाची एक मूर्त होती. तू त्या मूर्तीचा चक्काचूर केलास!" ती मूर्त दुर्योधनाने गदायुद्धाचा अभ्यास करण्यासाठी तयार करविली होती.

त्यानंतर कृष्णाने धृतराष्ट्राचे सांत्वन केले. धृतराष्ट्र म्हणाला–"तुझे म्हणणे बरोबर आहे. आतां पांडवच माझे पुत्र! त्यांच्याशिवाय या जगात माझा असा कोण आहे?" असे म्हणत त्याने पंच पांडवांना जवळ बोलावून त्यांच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरविला.

मित्रभेद

[८]

कोल्ह्याने कावळ्याला बगळा आणि खेकडा यांची गोष्ट सांगितली ती अशी :–

बगळा आणि खेकड्याची गोष्ट

एका तलावाच्या काठी एक म्हातारा बगळा रहात असे. म्हणून जास्त मेहनत केल्याशिवाय मासे खायला कसे मिळतील यासाठी तो निरनिराळे उपाय करीत असे. तो काठावर एकाद्या तपस्व्यासारखा एका पायावर उभा राहून अगदी जवळ आलेले मासेदेखील खात नसे.

माशांच्याबरोबर त्या तलावात एक खेकडासुद्धा रहात असे. त्याने जवळ जाऊन बगळ्याला विचारले–"मामा! आज तुम्ही खाणेपिणे सोडल्यासारखे दिसते आहे? व्रतव्रीत आहे का?"

बगळा म्हणाला–"नाही रे! आयुष्यभर मासे खाऊन मी चैन केली. आतां माशांशी माझी मैत्री जमली आहे. मी त्यांना खायचे सोडले आहे. तुम्हांला माहीत नाही का, तुमच्यावर आभाळाएवढे संकट कोसळणार आहे. म्हातारपणी मला ते पहावे लागणार, त्याचे मला फार वाईट वाटते आहे."

"कोणते हो संकट ते, मामा?" खेकड्याने विचारले.

"आज काही कोळ्यांना बोलतांना मी ऐकले. ते म्हणत होते, 'हा मोठा तलाव आहे. यात अनेक मासे आहेत. रविवारी संध्याकाळपर्यंत बाकी चारही तलावात मासे धरायचे काम संपवून सोमवारी उजाडतांच या तलावाकडे वळू या. आपली सर्व नवी-

कोरी जाळीं घेऊन येऊ या. त्यात मासेच काय, पाण्यातले इतर प्राणीदेखील धरतां येतील ? म्हणजे एका आठवड्यात सर्व मासे आणि इतर प्राणी सर्वांचा फडशा उडणार. आज सोमवार आहे. ते माझ्या तोंडचा घास ओढून नेत आहेत." बगळा म्हणाला.

बगळ्याचे ते चातुर्यपूर्ण बोलणे ऐकून सर्व मासे व इतर जलचरप्राणी थरथर कांपू लागले. स्वत:चे वय आणि दर्जाप्रमाणे बगळ्याला काका, मामा, दादा, मित्र, गुरु वगैरे नांवांनी संबोधन करून ते म्हणाले– "बरे झाले, तुम्ही वेळीच आम्हांला धोक्याची सूचना दिलीत. आतां या संकटा-तून वांचायला उपाय पण तुम्हीच सांगा!"

"अरे वेड्यांनो! मी तुमच्याचसारखा अंडज आहे, आणि मनुष्य पिंडज असतो. त्याच्यासमोर माझी बुद्धिमत्ता पासंगाला सुद्धां टिकणार नाही. तरी तुम्ही सर्व सहकार द्याल तर मी प्रयत्न करून पाहीन. येथून थोड्या अंतरावर एक देऊळ आहे. त्यात कमळे नेहमी फुललेली असतात. त्यात मासे धरायला कोणाला परवानगी नाही. तेथे तुमच्या जिवाला कोणत्याही प्रकारचा धोका नाही. तुम्हांला सर्वांना मी थोडे थोडे करून आपल्या पाठीवर वाहून घेऊन जाईन त्या तलावात." बगळा म्हणाला.

ते ऐकून मासे आनंदाने उड्या मारू लागले. सर्वांनी बगळ्याच्या औदार्याविषयी आपली कृतज्ञता दर्शविली. बगळ्याला मनातल्या मनात आनंद झाला. आतां जास्त मेहनत केल्याशिवाय मासे खायला मिळणार असे त्याला वाटले. त्याने आनंदाने माशां-च्यावर 'उपकार' करण्याचे मान्य केले.

त्या दिवसापासून बगळा दररोज थोडे थोडे मासे आपल्या पाठीवर उचलून घेऊन देवळाच्या तलावात' नेऊन टाकू लागला. ती एक खडकाळ जागा होती डोंगरावर. तो पोटभर मासे खाऊन त्यांची हाडे तेथेच टाकून देऊ लागला. दिवसेदिवस त्याच्या आनंदाला पारावर उरला नाही. तो दर-रोज येऊन 'देवळाच्या तलावांत' पोचले-ल्या माशांचे 'निरोप' पोचते करी. हेतू हा की त्यांच्या मनांत दुसरी काही शंका उत्पन्न होऊ नये.

मध्यंतरी खेकड्याला सुद्धा स्वत:च्या जिवाची काळजी वाटू लागली. कोळी येण्याचा दिवस जवळ आला. तो बगळ्याला म्हणाला–"मामा! मलासुद्धां नेतां का!"

दररोज मासे खाऊन बगळ्याचे मन विटले होतेच. त्याने जास्त विचार न करतां खेकड्याला पाठीवर बसवून घेतले आणि टेकडीच्या टोकाला त्या खडकाळ जागी तो उतरणार, तेवढ्यात खेकड्याची नजर त्यावर पडली. त्याने विचारले–"मामा! तो देवळाचा तलाव कोठे आहे हो?"

बगळा गालातल्या गालात हसत म्हणाला–"खुळ्या! ती खडकाळ जागा नाही का दिसत. तेथे माझ्या पाठीवर बसून आलेल्या सर्व माशांना सद्‌गती मिळाली आहे."

खेकड्याने खाली पाहिले. त्या खडकाळ जागी माशांची हाडे होती. त्याने मनात विचार केला, 'या जगात लबाड लोक आपल्या स्वार्थासाठी मित्र असूनही शत्रू-सारखे वागतात आणि शत्रू असूनही मित्र-त्वाचे सोंग करून गळा कापतात. मित्रत्वाचे नाते जोडून गळा कापणाऱ्यांशी मैत्री करण्यापेक्षा सांपाशी मैत्री करण्यात काय

हरकत आहे. या बगळ्याने सर्व मासे खाऊन टाकले आहेत. मी या गोष्टीबद्दल सूड उगवलाच पाहिजे. मी याला सोडणार नाही!

बगळा त्या खडकाळ जागी उतरू लाग-ताच खेकडा हळूहळू बगळ्याच्या गळ्या-पर्यंत जाऊन पोचला आणि जोराने चावला. बगळा निरुपाय होऊन ओरडू लागला. परंतु खेकड्याने त्याला सोडले नाही आणि तत्क्षण जीव जाऊन जमिनीवर आदळला.

त्यानंतर खेकडा बगळ्याचे तोंड कुरत-डून तोडून ओढीत आपल्या तलावापर्यंत घेऊन गेला. त्याला परतायला फार दिवस लागले. तो आल्यावर सर्व माशांनी त्याला

विचारले–"काय रे! तो बगळा आलाच नाही आणि तो कोळीसुद्धां आला नाही की रे!"

खेकडयाने बगळयाचे तोंड त्यांना दाखविले आणि म्हणाला–"तो स्वतः, त्याला सद्‌गती मिळाल्याची गोष्ट सांगायला आला आहे!" नंतर त्याने बगळयाच्या लबाडीमुळे त्याच्या मित्र माशांचा कसा जीव गेला हे सांगून देवाने वेळेवर बुद्धी देऊन त्याला सावध केल्याबद्दल देवाचे आभार मानायला सर्वांना सांगितले. म्हणाला–"कोळी येणार आणि सर्व मासे धरणार वगैरे त्या बगळयाची लबाडी होती."

कोल्ह्याच्या तोंडी ते सर्व ऐकून कावळा म्हणाला–"मित्रा! तरमग सांग, त्या सांपाचा शेपट कसा करायचा?"

कोल्हा म्हणाला–"काही नाही रे तू राणी आंघोळ करते त्या तलावाच्या किंवा नदीकाठी जा. श्रीमंत लोक आंघोळ करण्यापूर्वी दागिने काढून ठेवतात. तू एक रत्नहार उचलून घेऊन जा आणि त्या सांपाच्या बिळात टाक. त्या दागिन्याचा मालक घेऊन बीळ खणून त्या सापाला ठार करील."

कावळयाने घरी जाऊन ती युक्ती आपल्या बायकोला सांगितली. दोघे उडत उडत राजधानीतल्या तलावावर राणी आंघोळ करीत होती तेथे गेले. राणीने आपले दागिने काठावर काढून ठेवले आणि आंघोळीला पाण्यात उतरली. कावळीने राणीच्या दागिन्यातला रत्नहार उचलून घेतला आणि ज्या झाडावर त्यांचे घरटे होते त्या बाजूला उडत जाऊ लागली. ते पाहून राजवाडयातले नोकर कावळीच्या पाठोपाठ धावू लागले.

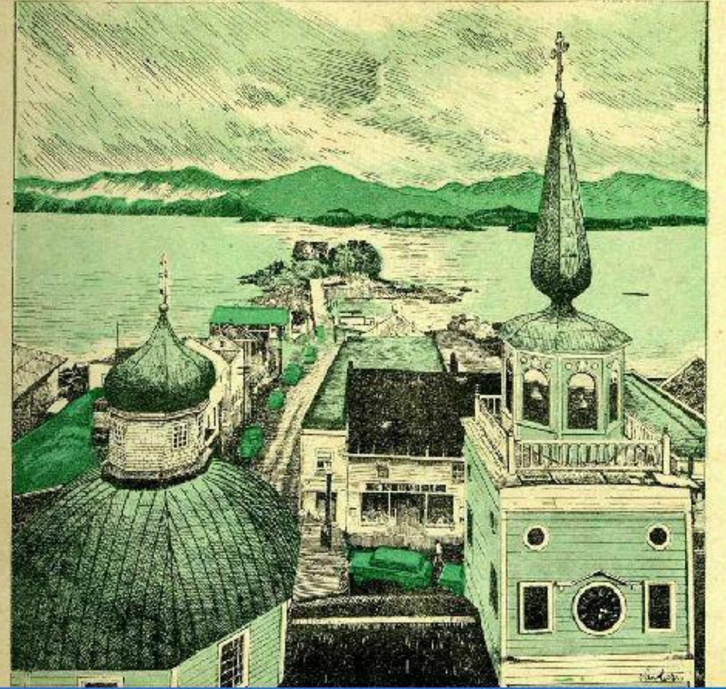
कावळीने सापाच्या बिळात तो रत्नहार टाकला. आणि ती झाडावर बसून गंमत पाहू लागली. राजवाडयातल्या नोकरांनी. रत्नहारासाठी सांपाचे बीळ खणले. साप रागाने बाहेर आला. सर्वांनी आपल्या काठयांनी त्याला ठार केले आणि रत्नहार घेऊन राजवाडयाच्या दिशेने निघून गेले.

अशा तऱ्हेने कावळयांवरचे संकट टळले.

१४६. अमेरिकेतील रशियन देवालय

अलास्का उत्तर अमेरिकेत आहे. त्याचा काही प्रदेश पूर्वी रशियात होता. सिटका नामक प्रदेशात रशियन संशोधकांनी हे चर्च प्रार्थनेसाठी बांधले आणि तेथेच अलास्काची राजधानी स्थापन केली. हे चर्च १८०४ मध्ये बांधण्यात आले. १८६७ मध्ये अमेरिकेने रशियाच्या झारकडून अलास्का विकत घेतला. हा अलास्का अमेरिकेचे ४९ वे राज्य झाले.

CHANDOBA (Marathi)　APRIL 1974　Regd. No. M. 6085

